

==
Museum
Vakblad voor museummedewerkers in Vlaanderen en Nederland

40
najaar 2013

==
peil

**DUURZAAMHEID
IN MUSEA**

GROEN EN
HERBRUIKBAAR

**DUURZAAM
GEBOUW**

CHECK:
HOE GROEN IS ONS MUSEUM?

MAATSCHAPPELIJK
VERANTWOORD
ONDERNEMEN

**DIGITAAL
DUURZAAM**

Dé oplossingen... tegen insecten en knaagdieren.

ZAPPBUG™ OVEN / ROOM:

Thermische behandelingen, zonder chemicaliën

Elimineert alle levensfasen
(eieren, nimfen, poppen en imago's)

Zappbug™ Room

Zappbug™ Oven

Efficiënte behandelingen, onweerstaanbare
lokmiddelen en discrete vallen.

Edialux - BE n.v.
Rijksweg 28 • B-2880 Bornem
Tel: +32 3 886 22 11
edialux@edialux.be

Edialux - NL b.v.
Gildeweg 37B • NL-3771 NB Barneveld
Tel: +31 342 420 435
info@edialux.nl

- 04 Leon Smets, *Vijftig tinten groen*
- 06 Cathelijne Broers, Hester Schölvinc en Enver Loke, *Samenwerken aan duurzaamheid loont. De Plantage Amsterdam*
- 08 Girbe Buist, *Millieubarometer maakt musea duurzamer*
- 10 Rien Vandermeersch, *Kringloopexpo schept mogelijkheden. Bijna 20 ton tentoonstellingsmateriaal hergebruikt*
- 11 Lucie Snoeker, *Duurzaamheid is voortdurend waarde creëren*
- 13 Annemie Cailliau, *Diversiteit en duurzaamheid op de werkvloer. Sociale tewerkstelling in het Museum Dr. Guislain*
- 14 Sofie De Schampheleire, *Het MIAT, waar vrijwilligers het verleden tot leven brengen*
- 15 Ann Delbeke en Tine Rock, *Van bijdrage tot onmisbare schakel. Participatieve projecten in Het Stadsmus Hasselt*
- 16 Henk Vanstappen en Rony Visser, *Digitale duurzaamheid in de cultureel-erfgoedsector. Over de noodzaak van een integrale benadering*
- 18 Bibi Bodegom, *Duurzaamheid bij digitaliseringsprojecten*
- 19 Girbe Buist en Liesbeth Tonckens, *Green Key. Duurzaamheidskeurmerk voor toeristische en zakelijke accommodaties*
- 20 Jef Van Meulder en Frank Libens, *Een welverdiende Groene Sleutel voor Bokrijk*
- 22 Matthijs Timmers, *Verduurzaming museumgebouwen met BREEAM-NL In-Use voor Musea. 'We zijn het aan onze stand verplicht'*
- 24 Hildegard Van Genechten, *Potage-Toit: groenten op het dak van de Koninklijke Bibliotheek*
- 25 Olga Van Oost en Leon Smets, *Duurzaam (ver)bouwen voor musea*
- 28 Wilbert Helmus, *Kolleksjesintrum Fryslân. Innovatief depotconcept voor vijf Friese erfgoedinstellingen*
- 30 Leon Smets, *Let there be LED*
- 31 Nieuws uit Vlaanderen: Frank Herman, *DEPOTWIJZER.be: een duurzame digitale consulent voor de erfgoedsector*
- 32 Nieuws uit Nederland: *Een rode loper voor gewone mensen*
- 34 Colofon Museumconsulenten

Woord

Op de cover van dit nummer staat het kunstwerk *Tempestas* van Rudy J. van de Wint (foto: P.J. van de Wint). Het is te zien in het geregistreerde Museum De Nollen in Den Helder, waar Van de Wint in een duingebied een prachtig 'Gesamtwerk' heeft gemaakt van zijn beelden en van het duinlandschap waar ze in staan. Ik denk dat ik begrijp waarom het beeld 'de storm' heet. Maar ik associeer het beeld met het groene streven, met 'Going Green', waar altijd nog hogere doelen in het verschiets liggen. Een stimulerend beeld dus bij het thema duurzaamheid, waar dit nummer van Museumpeil aan gewijd is.

In dit nummer worden opvallende uitspraken gedaan. Bijvoorbeeld: 'duurzaamheid voor musea betekent verankerd zijn in de omgeving; ze moeten dus tegemoet komen aan de behoeften van de samenleving.' Dat is nog eens wat anders dan de opvatting dat musea alleen al door hun opdracht, aard en wezen aan duurzaamheid doen. Onze taak is immers behoud van erfgoed en kunst? Nee, zo eenvoudig ligt het niet. Wat museale duurzaamheid dan wel is, heeft ook in onze redactievergaderingen over dit onderwerp tot stevige discussies geleid. Over groen, zuinig en herbruikbaar waren we het wel snel met elkaar eens, hoewel er nog veel terrein te winnen is op dit gebied. Hoe dan ook: op dit gebied waren voor dit nummer al veel goede voorbeelden te vinden: Haagse musea in de milieubarometer, de Plantage Amsterdam met gereduceerde uitstoot, Bokrijk als lichtend voorbeeld met een Green Key, aardverwarmingsinstallaties in nieuwe depots en nieuwe criteria voor

duurzame museumgebouwen. Maar het Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen van musea. Hoe moeten we dat zien? Hoe vallen bijvoorbeeld bezuinigingen, fusies en reorganisaties in musea nog te rijmen met door de duurzaamheidsdoelstellingen geformuleerde adagia als verantwoord personeelsbeleid, binding met de buurt en een goede 'work life balance'. Is een tot reorganisatie, bezuiniging en fusie gedwongen instituut beter op de toekomst voorbereid? Kan een gesloten museum nog duurzaam zijn? Kan een duurzaam museum toch gesloten worden? Zijn alle wegbezuinigde medewerkers nog goede ambassadeurs? We hebben in dit nummer een paar goede voorbeelden van hoe dat duurzaamheidsstreven de medewerkers in musea kan verbinden en enthousiasmeren, al was het maar door de aanleg van een groentetuin ('potage-toit') op het dak van de gerenommeerde bibliotheek of door het doorgeven van kennis over oude textielmachines. Duidelijk is in ieder geval dat een museum - ook een gereorganiseerd museum - zich niet binnen een paar jaar tijd een groen label kan opspelden, zij het dat laaghangend fruit, bijvoorbeeld op het gebied van energiebesparing, al direct geoogst kan worden. Nee, het is meer een kwestie van anders gaan denken, een transitieproces dat moet worden ingebed in missie en beleid: 'going green is a journey, not a destination' zoals Leon Smets citeert. Hopelijk is deze Museumpeil daarmee een inspirerende reisgids..

Jan Sparreboom

tekst een beetje inkorten
zodat beeld volledig erop kan

Vijftig tinten groen

- Leon Smets -
Stafmedewerker Faro

PEOPLE, PROFIT, PLANET

We weten inmiddels wel, min of meer, wat onder duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen moet worden verstaan. Algemeen gesproken gaat het om het integreren van sociale, economische en ecologische bekommernissen in zowel de beleidsbeslissingen als in de dagelijkse praktijk, de interne werking en de organisatie. De drie p's dus: people, profit, planet. Met als intentie om tegemoet te komen aan de wensen van vandaag zonder de behoeften van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen. Aanvankelijk zien we dat musea in de lage landen vooral aan het ecologische aspect van duurzaamheid invulling trachtten te geven, door wat energiebewuster om te springen met de verwarmingsknop en de lichtschakelaar, hier en daar al resoluut over te stappen op LED-verlichting, de papierberg terug te dringen door huisregels als dubbelzijdig printen, papierrecyclage en meer digitale dan papieren communicatie. Het sociale en economische zagen we vooral in zijn mondiale dimensie. Fairtrade koffie deed zijn intrede in het museumcafé, en bij de publiekswerking ging men bewuster inzetten op multi- en interculturaliteit. Ter vergelijking: in het Verenigd Koninkrijk kende men een andere evolutie. Volgens de bevindingen van de UK Museums Association in 2009 waren de musea er goed in social sustainability en ging er meer prioriteit naar het economische, terwijl milieuduurzaamheid nog achterop hinkte.

ANDERS DENKEN

De grond van de zaak is dat we anders gaan denken, veranderingsdenken, een transitieproces dat moet ingebed worden in de missie en de doelstellingen van de organisatie. Die laatste moeten praktische uitvoering krijgen in meerjarenplannen. Het specificeren van de begrippen 'groen' en 'duurzaam'

Duurzaamheid. We zijn er allemaal wel mee begaan, persoonlijk en op de werkplek. Sommigen zullen groener zijn dan anderen, ieder volgens zijn overtuiging, inzichten en mogelijkheden. Musea, publieke plekken par excellence, worden tegenwoordig geacht duurzaamheid in hun beleid in te schrijven - zo niet op eigen initiatief dan zeker onder pressie van hun inrichtende of subsidiërende instantie – en met concrete resultaten voor de dag te komen. Hoe kijk je daar in deze tijd als museum tegenaan?

kan daarbij behulpzaam zijn. Groen heeft dan betrekking op producten en gedragspatronen die dienstbaar zijn voor het behoud van het milieu. Duurzaam verwijst naar praktijken die steunen op vernieuwbare materialen en processen van hergebruik, 'hernieuwbaar' en 'herbruikbaar'. Duurzaam heeft ook te maken met de verbondenheid met de sociale en economische omgeving waarbinnen de instelling zich bevindt en opereert, en meer in het bijzonder de meerwaarde die de instelling en haar activiteiten kunnen bieden/ontwikkelen voor de (emancipatie van) diverse maatschappelijke groepen. Bovendien zijn musea - dé instellingen die communicatie en overdracht als kerntaken hebben – de uitgelezen plaatsen om publieke bewustmaking voor duurzame ontwikkeling aan te wakkeren. Dit gebeurt niet enkel door wat zichtbare ingrepen, maar evenzeer in programma's en de globale attitude.

De opgave is niet op de kortste keren de eindbestemming bereiken. De transitie in denken en handelen verloopt langs de weg van de geleidelijkheid, het continu, onverdroten timmeren aan de weg, het consequent volgen van het uitgestippelde pad, stap voor stap. Groen bestaat er in meer dan 50 tinten. Of zoals in The Green Museum¹ is verwoord: *going green is a journey, not a destination*. Om uw weg hierin te vinden, kan u grasduinen tussen de inspirerende ideeën en initiatieven waarvan u er in dit nummer een aantal vindt. Sinds duurzaamheid is beginnen doordringen als een Leitbild voor de cultuursector, zijn er tal van publicaties, praktijkgerichte handreikingen en handzame tools verschenen en werd er uitvoerig gecongresseerd rond duurzaamheid in het museale bereik. Het zonet geciteerde 'The green Museum' is specifiek op musea toegesneden, zij het sterk vanuit de Amerikaanse situatie. In 2011 publiceerde Erfgoed Nederland *The Sustainable Suitcase*, met als ondertitel: een handige koffer voor de erfgoedinstellingen die met duurzaamheid actief aan de slag willen². Een absolute aanrader is de website van de Britse Museumsassociation³. Hier vindt u tal van documenten waarmee u op organisatieniveau op pad kunt ('Your chance to make a difference';

'the sustainability Checklist' enz.).

CULTURELE WAARDEN: DE VIERDE MAATSTAF

Toegepast op de verantwoordelijkheid die de musea dragen ten overstaan van hun erfgoed en het publiek betekent duurzaam handelen dat het voortbestaan van de collecties en de publieke toegang ertoe verzekerd moeten kunnen blijven. Zo wordt het erfgoedbeheer ook wel eens vergeleken met rentmeesterschap, wijzend op de verantwoordelijkheid in het zorg dragen voor goederen die slechts tijdelijk onze eigendom zijn en evenzeer tot de – toekomstige – gemeenschap behoren.. Dat inrichtende machten en/of subsidiërende overheden decreteren om duurzaamheid in beleidsplannen en dagelijkse werking te verankeren, is meer en meer de regel geworden⁴. Als of de verantwoordelijkheid voor deze complexe oefening uitsluitend en alleen in het kamp van het museumbedrijf ligt. Maar om de sociale, economische en ecologische duurzaamheidsbetrachtingen waar te kunnen maken moeten musea over het nodige menselijke en financiële kapitaal kunnen beschikken, dat niet onder de kritische drempel zinkt die een normale werking en duurzaamheidsstreven nauwelijks of niet meer mogelijk maakt. Want het streven naar duurzaamheid richt zich evenzeer op het niet laten verloren gaan van wat in onze musea aan kennis is opgebouwd, materieel in stand is gehouden en voor vele generaties toegankelijk is gesteld. Duurzaamheid heeft immers niet alleen betrekking op ecologische, sociale en economische aspecten: ook voor culturele waarden is zij in het geding; deze waarden verdienen eveneens ondersteuning. Een overheidsbeleid dat zijn musea versmoort, blinkt niet uit in goed rentmeesterschap. ●

¹ Sarah S. Brophy en Elizabeth Wylie, *The Green Museum*, 2de uitg., Lanham, 2013.
² <http://www.museumvereniging.nl/Portals/0/3-Secties/Bestanden/Sustainable%20suitcase.pdf>
³ <http://www.museumsassociation.org/campaigns/sustainability/sustainability-report>
⁴ The Arts Council van het VK heeft milieuduurzaamheid in al zijn subsidieprogramma's van de komende drie jaar ingebed. Zo zullen kandidaten hun energie- en waterverbruik moeten meten en verbeteren.

Samenwerken

is hét devies in de culturele sector. Goede samenwerking levert werkplezier en resultaten op. Wil je samenwerking effectief benutten? Dan biedt de eendaagse workshop Samen werken, samen vernieuwen uitkomst. Je krijgt inzicht in:

- factoren die samenwerking faciliteren en belemmeren;
- verschillende rollen bij samenwerking en welke rol(len) bij jou passen;
- jouw kansen om waardevolle bijdragen te genereren in een samenwerkingsverband.

Werkvorm: combinatie van theorie en opdrachten, toegesneden op de praktijk. Desgewenst ook incompany of teamverband.

Info en aanmelden: luciesnoeker.nl/workshop

Samenwerken aan duurzaamheid loont

- Cathelijne Broers -
voorzitter van de Plantage
Amsterdam, directeur
Hermitage Amsterdam

- Hester Schölvinck -
Bureau De Nieuwe Collectie
en projectleider van de
Plantage Amsterdam

- Enver Loke -
Changemakers en
projectleider voor de
Duurzame Plantage

De Plantage Amsterdam is een samenwerkingsverband tussen zestien culturele instellingen in de oostelijke binnenstad van Amsterdam. Talrijke musea, roemrijke theaters, lommerrijke parken en een keur aan cafés en restaurants maken de Plantage tot een van de mooiste buurten van Amsterdam. Jaarlijks bezoeken ruim vier miljoen mensen dit groene museumkwartier. Sinds 2009 werken wij, de instellingen, samen op het gebied van duurzaamheid.

De deelnemende instellingen, waaronder de Hermitage Amsterdam, het Joods Cultureel Kwartier, Koninklijk Theater Carré, Natura Artis Magistra, Het Scheepvaartmuseum en Science Center NEMO werken al jaren intensief samen, sinds 2009 onder de naam de Plantage Amsterdam. Om de unieke wijk te promoten is er aanvankelijk vooral samengewerkt op het gebied van marketing en communicatie. In verschillende werkgroepen worden concrete afspraken gemaakt om het ge-

de instellingen van de Plantage Amsterdam lag voor de hand. De samenwerking was er al en de meeste instellingen hadden de eerste stappen op het gebied van duurzaamheid al gezet.

WAT IS DUURZAAM?

Hester Schölvinck schreef samen met Trees Tiesinga, ambtenaar van het stadsdeel, een plan om het idee vorm te geven. Collectief duurzaam ondernemen is een nieuw en lastig onderwerp

Loke heeft alle betrokkenen vanaf de eerste dag een duidelijk advies meegegeven: 'Duurzaamheid moet een pijler zijn van de bedrijfsvoering en worden gedragen door de hele organisatie. Wees open en transparant, deel ook mogelijk gevoelige informatie met elkaar. Alleen door kennis te delen is vooruitgang te boeken'. Hij is in het voorjaar van 2011, gezamenlijk met de directeuren van alle instellingen, gestart met een brainstorm om een eenduidig plan te kunnen formuleren. Er is toen besloten om voor drie pijlers te kiezen: energie, afval en eten en drinken ('food and beverage'). Een paar maanden later resulteerde dit in de ondertekening van een convenant met duidelijke doelstellingen en in samenwerking met het stadsdeel. Wethouder Boudewijn Oranje (Economische Zaken, stadsdeel Centrum) en de voorzitter ondertekenden op 17 april 2011 een convenant voor verduurzaming van de zestien instellingen in het samenwerkingsverband de Plantage Amsterdam.

Een historisch moment. Alle partijen hebben op dat moment de handen ineen geslagen om de klimaatdoelstellingen van de gemeente Amsterdam te realiseren en duurzaam ondernemen en duurzaam toerisme in Amsterdam te stimuleren. Het commitment was groot, allereerst om de doelstelling te realiseren om de CO₂ uitstoot ieder jaar met 3% te reduceren. Maar de ondertekening van het convenant was ook het startsein voor een concrete aanpak van de verduurzaming van iedere

'het convenant was ook het startsein voor een concrete aanpak van de verduurzaming van iedere aangesloten organisatie afzonderlijk'

meenschappelijk belang, meer bezoekers naar de oostelijke binnenstad, te verwezenlijken. De samenwerking op het gebied van marketing loopt goed. Het bestuur, bestaande uit zes directeuren van de instellingen, is ambitieus en wil ook op andere vlakken met elkaar samenwerken, duurzaam ondernemen staat daarbij hoog op de lijst. Met het stadsdeel Amsterdam Centrum is vanaf het eerste begin goed samengewerkt. Het stadsdeel zocht in de zomer van 2009 instellingen uit de culturele sector voor een pilotproject om duurzaam ondernemen op de kaart te zetten. De keuze voor

en daarom is in een vroeg stadium Enver Loke van Changemakers, expert op dit gebied, ingehuurd als projectleider voor de Duurzame Plantage. Want de intentie was er, maar wat is duurzaam en hoe ga je dat onderling regelen? Is duurzaamheid in een museum vergelijkbaar met duurzaamheid in een theater? Uiteindelijk wil je als instelling de mooiste belichting in een theater en kan dat met LED-lampen? Tropische kassen van de Hortus moeten in de winter verwarmd worden en een museum kan niet zonder klimaatbeheersing. Weinig duurzame onderwerpen op het eerste oog.

aangesloten organisatie afzonderlijk. Op basis van een nulmeting is per organisatie vastgesteld welke acties er nodig waren. Per organisatie is vervolgens een plan van aanpak gemaakt waarmee de instellingen aan de slag konden om daadwerkelijk een verschil te maken.

WAT LEVERT HET OP?

Onder leiding van Loke zijn er 'greenteams' opgericht. Afgevaardigden van alle instellingen

En minstens zo belangrijk: we willen de inzichten delen.

Maar we willen hier niet de indruk wekken dat duurzame samenwerking altijd gemakkelijk is. Om de Plantage in alle opzichten daadwerkelijk een groen museumkwartier te laten zijn, is transparantie een van de belangrijkste voorwaarden. Dat is een lastige opgave, het vraagt veel van de instellingen. Het is immers ingrijpend om openheid van zaken te geven over vertrouwelijke zaken als

'Er zijn lichtscans uitgevoerd en de technische diensten hebben elkaar geïnformeerd over merken, prestaties en prijzen.'

komen maandelijks bijeen om kennis en ervaring te delen en om de doelen scherp te stellen. Door het kennisdelen tijdens deze bijeenkomsten zijn verschillende processen in een stroomsnelheid geraakt. Alle gegevens met betrekking tot energie en afval zijn bijvoorbeeld boven tafel gehaald. Dit was eenvoudiger gezegd dan gedaan. De instellingen moesten openheid van zaken aan elkaar geven, ook als zaken minder goed geregeld waren. Maar juist deze informatie met elkaar delen bleek goud waard. Het gaf bijvoorbeeld goed inzicht in hoe het proces van inkoop verloopt en waar eventueel nog beter samengewerkt kan worden. Daarnaast zijn er lichtscans uitgevoerd en hebben de technische diensten elkaar geïnformeerd over merken, prestaties en prijzen.

Op 10 oktober 2012 hebben de instellingen de Dag van de Duurzaamheid aangegrepen om de opgedane kennis en ervaringen te delen met collega's en geïnteresseerden uit het hele land. Een groot aantal vertegenwoordigers van culturele instellingen, bedrijven en overheden kwam bijeen. We konden hen daar laten zien dat de intensieve, duurzame samenwerking in de Plantage Amsterdam uniek is in Nederland en nu al zijn vruchten afwerpt. Om er enkele te noemen:

- het inzicht in verbruiksgegevens van energie en afval is sterk verbeterd;
- bij alle instellingen is een lichtscan uitgevoerd en is geïnvesteerd in energiezuinige verlichting;
- de instellingen hebben zich sterk gemaakt voor een gezamenlijke Energievisie;
- over de gehele linie is er 5% minder elektra verbruikt en 9% minder gas;
- het aandeel groene stroom in de Plantage is gestegen van 19% naar 38%;
- vanaf 2013 wordt er collectief duurzame energie ingekocht.

Inmiddels wordt de Plantage geregeld genoemd als voorbeeld van good practice. De Plantage Amsterdam heeft in de loop der jaren, binnen en buiten Amsterdam, een voorbeeldfunctie gekregen. We hebben de afgelopen jaren veel geleerd en samen moeten we steeds opnieuw bepalen hoe we het beste effect kunnen behalen.

contracten met energieleveranciers, inkoop, CO₂-verbruik en de berg afval die we produceren. Met name voor kleine instellingen is het bovendien veel extra werk, soms is het lastig om de capaciteit daarvoor te vinden. Steeds weer wordt duidelijk dat dit soort innovatieve projecten zonder de inzet van deskundigen en aanjagers niet haalbaar is. Maar de belangrijkste les is toch wel dat het harde werken door alle partijen veel oplevert.

DE LAT LIGT HOOG

De lat moet hoog blijven liggen, er is in 2012 ook door het bestuur een visie geformuleerd: in 2017 kopen de instellingen van het samenwerkingsverband De Plantage Amsterdam elektriciteit, 100% opgewekt door wind, water, zon of biomassa geleverd door energieleveranciers die aantoonbaar maatschappelijk verantwoord ondernemen en ten minste 50% van hun jaarlijkse investeringen in duurzame energieopwekking steken. De instellingen van De Plantage Amsterdam hebben bovendien de intentie om daar waar

mogelijkheden zijn, zelf duurzaam energie op te wekken. Het streven is om minder afhankelijk te zijn van commerciële energieleveranciers.

Gezamenlijke energie-inkoop en energiemanagement zijn pas het topje van de ijsberg. In de nabije toekomst zal de Plantage Amsterdam ook thema's als vervoer, de bezoekers, hun consumeren en hun aankopen meenemen in het verduurzamingstraject. Marc Stappers (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en expert op het gebied van duurzame klimaatbeheersing noemde de Plantage Amsterdam op het symposium De Groene Plantage een inspirerend voorbeeld. 'Laten we vooral de kunst van elkaar afkijken. Het duurzame wiel is al vaak genoeg uitgevonden. Samenwerken helpt.'

Voor meer informatie over de Plantage Amsterdam kunt u contact opnemen met projectleider Hester Schölvinck (hester@denieuwecollectie.nl) of met Enver Loke, projectleider van de Duurzame Plantage (enver@changemakers.nl) •

ENERGIE VOOR CULTUUR

Een van de grootste successen uit het samenwerkingsverband van de duurzame Plantage Amsterdam is het initiatief 'Energie voor Cultuur' (EVC). EVC koopt collectief groene energie in voor de culturele instellingen met als doelstelling scherp in te kopen, volledige transparantie te geven over prijsopbouw, kennis te delen over de marktontwikkelingen en onderlinge uitwisseling van expertise. Cathelijne Broers: 'Wij zijn erg tevreden met de uitkomsten van ons initiatief en hebben onlangs besloten om ook collega- (culturele) instellingen uit het hele land hiervoor uit te nodigen. De voordelen van het collectief moeten in onze ogen bereikbaar zijn voor alle culturele instellingen die in de komende jaren een beter energiebeleid willen voeren.'

Hoe meer culturele instellingen zich aansluiten, hoe hoger het rendement van gezamenlijke inkoop van groene energie. Naast eenzelfde wijze van denken over het belang van de inkoop van groene energie, is het belangrijk dat de wijze van denken over de inkoopssystematiek en inkoopstrategie overeen komt. Alle culturele instellingen zijn van harte welkom, het is wel van belang dat u een publieke functie vervult en bewust kiest voor duurzaamheid.

Energie voor Cultuur wordt beheerd door energie-expert Hellemans Consultancy. Deze energie-expert heeft enkele van de grootste non-profit collectieven opgezet en in beheer, zoals Energie voor Kerken, Energie voor scholen en Energie voor Zorg.

Milieubarometer maakt musea duurzamer

- Girbe Buist -

Het 'milieu' is vaak onzichtbaar. Musea en andere bedrijven hebben meestal geen beeld van hun milieuprestaties en of ze goed of slecht presteren op milieugebied. Het herkenbaar en zichtbaar maken van milieuprestaties is een goede manier om musea en andere bedrijven te motiveren tot het nemen van maatregelen en structureel aandacht te geven aan milieuzorg. Inzicht in de milieuprestaties is dus essentieel voor duurzaam ondernemen. Zo ontstond bij Stichting Stimular in 1999 het idee voor de Milieubarometer.

Museumpeil had een gesprek met adviseur Willemien Troelstra van Stimular over de achtergronden van deze Milieubarometer en de ervaringen hiermee in de musea.

Wat doet Stichting Stimular?

Willemien: 'De Stichting Stimular verspreidt kennis over duurzaam ondernemen en ontwikkelt praktische instrumenten voor het midden- en kleinbedrijf en voor organisaties, die daarmee vergelijkbaar zijn. Dit doen we zonder winst oogmerk. Ons doel is dat ondernemers en managers in alle beslissingen duurzaamheid meenemen. Aanvankelijk is Stimular opgezet als een project van de gemeente Rotterdam. Later zijn wij als organisatie verzelfstandigd.'

Wat is de Milieubarometer en wat kun je ermee?

De Milieubarometer is een online meetinstrument waarmee bedrijven en instellingen hun milieuscore, CO₂-footprint en bijbehorende kosten eenvoudig en snel zichtbaar kunnen maken. Een bedrijf of instelling vult via de milieubarometer gegevens in over energie, water, afval, emissies, transport en papiergebruik. Vervolgens krijgt deze tal van grafieken en kengetallen. De grafieken tonen welke bedrijfsactiviteiten de grootste

milieugevolgen hebben en laten zien waar een bedrijf of instelling het meest kan besparen op CO₂-uitstoot en in financieel opzicht. De kengetallen(indicatoren) geven extra grip om te sturen. De Milieubarometer biedt daarnaast per branche een selectietool met besparingsmogelijkheden en een benchmark waarmee een bedrijf of instelling zichzelf kan vergelijken met het branchegemiddelde. De barometer maakt het mogelijk om bedrijven niet alleen te motiveren voor kostenbesparende opties, maar ook voor maatregelen die kostenneutraal zijn of zelfs geld kosten en een flinke verbetering van de milieuprestatie opleveren. Stichting Stimular heeft het Milieubarometermodel samen met het bureau CE Delft ontwikkeld. In 2010 is het model geheel geactualiseerd. Het vernieuwde rekenmodel is begin 2011 online gegaan.

Wie gebruiken de Milieubarometer?

Willemien: 'De Milieubarometer wordt door bedrijven uit alle bedrijfstakken gebruikt: industrie, zakelijke dienstverlening, zorgsector en overheden. Ieder bedrijf maakt een vliegende start door de ingebouwde voorkeuze met energie en afvalstromen. Deze is daarnaast makkelijk op maat te maken door items toe te voegen en te verwijderen. Behalve dit

standaardprofiel kan ook worden gekozen uit een groot aantal brancheprofielen. Momenteel zijn bijna 2500 Milieubarometers in gebruik. Gebruikers zijn vaak enthousiast.'

In hoeverre gebruiken de musea ook deze milieubarometer?

Willemien: 'In Nederland maken tientallen musea en theaters al gebruik van dit instrument. Dat gebeurt bijvoorbeeld in Den Haag. Twaalf Haagse musea en dagattracties hebben daar twee jaar geleden een 'Duurzaamheidskring' opgericht. Leden zijn onder meer de Koninklijke Bibliotheek (inclusief Letterkundig Museum), het Museon, het Haags Historisch Museum, het Gemeentemuseum Den Haag, Museum voor Communicatie en Muzee Scheveningen. Vertegenwoordigers van deze musea komen sindsdien vier keer per jaar bij elkaar om informatie uit te wisselen over duurzaamheid. In dit kader hebben de deelnemende musea en dagattracties in 2012 hun Milieubarometer ingevuld. Op basis daarvan heeft Stimular een gemiddelde milieuscore voor musea bepaald. Daaruit blijkt dat elektriciteit de grootste milieubelasting oplevert (65%). Daarna volgen verwarming (brandstoffen) (13%) en afval (12%). Verwarming komt relatief laag uit omdat vier van de Haagse musea stadsverwarming hebben en dat heeft een veel lagere milieubelasting dan een Cv-ketel op aardgas.'

Hoe groot was de duurzaamheidswinst van de deelnemende musea?

Willemien: 'Gemiddeld is bij de musea in het tweede jaar 10% milieuwinst zichtbaar in de Milieubarometer. De winst zit vooral bij elektriciteit en verwarming en een beetje bij water, afval en vervoer. Niet zichtbaar in de Milieubarometer zijn acties zoals duurzame catering met minder vlees en meer lokale en biologische producten.

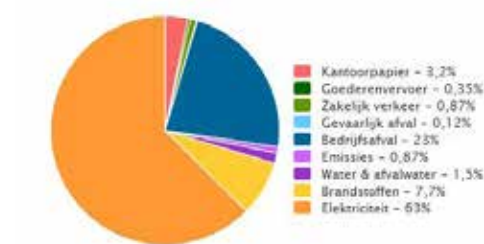
De besparingen worden op allerlei manieren bereikt. Alle musea zijn bezig om de verlichting zuiniger te maken. Er wordt veel LED toegepast, maar ook wordt TL-verlichting omgebouwd naar energiezuiniger HF-TL. Muzee bespaart ook door het licht op de bovenverdieping te schakelen op aanwezigheid van bezoekers en Beelden aan Zee heeft schakelaars geplaatst zodat de verlichting van de kantoren niet meer allemaal tegelijk aan gaat. Bij het Haags Historisch wordt nu vaker de werkverlichting gebruikt in plaats van het zaallicht. Museum Bredius verlaagde het gasgebruik met meer dan 30% door de installatie van een nieuwe Cv-ketel. Sealife en de Koninklijke Bibliotheek hebben pompen voorzien van frequentieregeling. Bij de Koninklijke Bibliotheek heeft de vervanging van computers en copiers flink wat bespaard. Veel musea zijn ook bezig met hun klimaatregeling, zowel beter inregelen als op zoek naar vervanging. Het Museon en Sealife hebben zonnepanelen op hun dak gelegd. Een heel ander voorbeeld is Museum van Kleef (voormalig destilleerderij red), die fietstassen heeft aangeschaft om bestellingen in de stad uit te voeren. Wat betreft afval zijn sommige musea kunststof afval gaan scheiden. Ook buiten de Haagse duurzaamheidskring laten musea zien, dat er flinke besparingen te realiseren zijn. Museum Boijmans in Rotterdam heeft het elektriciteitsverbruik de afgelopen twee jaar met 25% verlaagd en verwacht dat dit nog veel meer zal dalen door de adiabatische koeling (een duurzame manier van koelen omdat er geen koudemiddelen of extra energie gebruikt worden – red) die ze in oktober voor het hele museum hebben ingevoerd.'

Bent u nieuwsgierig hoe uw museum scoort? Maak dan uw eigen Milieubarometer aan en vul uw gegevens in. In de barometer zelf zijn nog meer kengetallen beschikbaar, waarmee u zich kunt spiegelen aan een gemiddeld museum. ●

- Milieubarometer van enkele Haagse Musea en gemiddelde museum -

Verdeling milieubelasting van een gemiddeld museum 2011 - Milieubarometer

- Verdeling milieubelasting van een gemiddeld museum -

- Barometer_keur_HR_FC -

Lezers van Museumpeil kunnen tot eind februari 2014 gratis starten met de Milieubarometer via de speciale aanmeldpagina: <https://online.milieubarometer.nl/aanmelden/museumpeil/>. U kunt daarmee de Milieubarometer gratis gebruiken tot eind 2014. Als U voor die datum het abonnement opzegt kost het niets. Als u hem wilt blijven gebruiken betaalt u vanaf 1-1-2015 de jaarlijkse abonnementskosten (61 euro per jaar, prijspeil 2014)

Als u uw Milieubarometer compleet heeft ingevuld kunt u uw kengetallen delen met andere musea. Stuur daarvoor een mailtje aan Stimular. In ruil voor het delen van uw kengetallen krijgt u dan een tabel met de kengetallen van de andere deelnemers. Hierdoor kunt u zich specifiek vergelijken met musea die op een of meer punten op uw eigen museum lijken.

- Troelstra -

Kengetallen voor een museum 2011 (n=12)				
Milieuaspect	Kengetal	Eenheid	Gemiddeld	Range*
Elektriciteit	elektriciteit / vloeroppervlak	kWh / m2	123	40 - 150
Brandstof	gas equivalent / gebouwinhoud	m3 / m3	2,3	2,0 - 4,8
Water	water / bezoeker	liter / bez.	20	5,1 - 39
Afval	afval / bezoeker	gram / bez.	250	53 - 800

- Kengetallen Musea -

BBB BaroBelBut
Buttons, Pins, Gifts & Goods

BARO bvba is exclusief verdeler van **TYVEK 1622 E**, de softstructuur van **Du Pont de Nemours®**. TYVEK is speciaal ontwikkeld voor het **verpakken en beschermen van waardevolle (kunst)-objecten**; verwerkbaar zoals **TEXTIEL** (breedte van de rol 1524 mm). TYVEK is **microgeperforeerd** en dus **ademend**, dit materiaal biedt een **superieure bescherming tegen stof, vocht, UV- & IR-straling en vele chemicaliën**. Reeds **tientallen musea** gebruiken succesvol dit product.

Contacteer ons vrijblijvend:
0499/71.02.85 - info@barobelbut.be - www.barobelbut.be

Kringloopexpo schept mogelijkheden

Bijna 20 ton tentoonstellingsmateriaal hergebruikt

Naarmate culturele budgetten steeds meer onder druk zijn komen te staan, is de nood aan betaalbaar productiemateriaal voor culturele evenementen sterk toegenomen. Kringloopexpo combineert de werking van kringwinkels met het gebruiksgemak van online verkoopsites.

Dankzij Kringloopexpo werd tot nu toe naar schatting bijna 20 ton aan expositiemateriaal hergebruikt. Het merendeel van aangeboden objecten komt echter van een beperkt aantal grote tentoonstellingsorganisatoren zoals Europalia in Brussel en Manifesta in Genk. Omdat deze vaak geen tijd of personeel hebben om het waardevolle materiaal te inventariseren en online aan te bieden, gaan wij het gratis ophalen voor het in de afvalcontainer verdwijnt. Na ophaling worden de herbruikbare objecten geïnventariseerd, gefotografeerd en op de website geplaatst. Zowel bij musea en tentoonstellingen als theater, maar ook bij beurzen of particulieren is mooi tweedehands cultuurmateriaal geëerd. In die mate zelfs dat meer aanbod nodig

is om aan vraag te voldoen. Tijdsdruk, plaatsgebrek en oude gewoonten verhinderen nog te vaak dat organisatoren hun overschot op de site van Kringloopexpo aanbieden. Toch zouden potentiële aanbieders een belangrijk deel van hun productiekosten hiermee kunnen terugwinnen.

Het initiatief kan maar op volle kracht werken als voldoende belanghebbenden de meerwaarde van hergebruik inzien. Daarom bieden we op onze website allerlei tips om op duurzame wijze evenementen te organiseren en proberen we belanghebbenden zoveel mogelijk te sensibiliseren. Kringloopexpo is het ideale platform om een uitgebreide online inventaris aan te leggen van alle beschikbare objecten in de ontelbare opslagruimtes van culturele organisaties. De hele culturele sector kan via deze werkwijze verduurzamen, onderling beter samenwerken en de toegewezen middelen efficiënter gebruiken.

Na gratis registratie kan iedereen in België en omstreken kosteloos eigen kwaliteitsvol

expositie- of podiummateriaal online aanbieden en vragen; Kringloopexpo vraagt enkel een commissie van 15% wanneer een transactie volgt. Uw kwaliteitsvol materiaal kan ook kosteloos overgenomen worden, mocht u er geen bestemming meer voor vinden.

Kringloopexpo ontstond uit een samenwerking tussen Brugge Plus vzw en Musea Brugge, kort daarop uitgebreid met andere belangrijke Belgische partners. Kringloopexpo biedt betaalbaar kwaliteitsmateriaal aan en de mogelijkheid om een concrete stap te zetten naar meer duurzame expo. ●

Rien Vandermeersch - Kringloopexpo

Duurzaamheid is voortdurend waarde creëren

- Lucie Snoeker -
Bureau Lucie Snoeker
Management en Advies

Het begrip duurzaam heeft meer betekenissen en houdt ook in: wat lang bestaat, met een lange levensduur. Je kunt het ook omdraaien: als een organisatie duurzaamheid in de zin van een lang bestaan tot doel heeft, zal zij tegemoet moeten komen aan behoeften van de samenleving. Duurzaamheid betekent dan een duurzame relatie met de omgeving hebben, goed verankerd zijn in de omgeving.

Mensen vinden het belangrijk dat de organisatie bestaat en willen op een of andere manier bijdragen aan het (voort)bestaan van de organisatie. Duurzame organisaties zijn in staat om maatschappelijk draagvlak te creëren, om zichtbaar te zijn, om op een of andere manier waarde te scheppen waaraan mensen belang hechten. En ze weten hoe ze waarde kunnen blijven scheppen, wil er sprake zijn van duurzaamheid.

Duurzaam zijn betekent in feite dat de organisatie meegaat met de tijd. Zij is voortdurend in staat om behoeften, trends en ontwikkelingen in de maatschappij te onderkennen en vervolgens te vertalen naar het aanbod van de organisatie. Het gaat om mee veranderen met de behoeften van de tijd, opdat de organisatie voor zichzelf een toekomst creëert die duurzaam is en ook blijft. Dit heeft gelijkenis met de omschrijving, die Adrian Babbidge aan duurzaamheid geeft: 'The long-term health

FUSIE ALS KANS VOOR DUURZAME VERNIEUWING?

Het Dordrechts Museum is sinds 1 januari 2013 de nieuwe cultuurorganisatie van Dordrecht. Erfgoedcentrum Diep (regionaal archief), het Dordrechts Museum, Huis van Gijn en het Centrum Beeldende Kunst zijn samengevoegd tot één organisatie.

Is het Dordrecht gelukt om de fusie- en bezuinigingsopdracht (van 10 % = € 1 miljoen) van de gemeente ook aan te vatten als kans tot vernieuwing? Directeur Peter Schoon vertelt hoe het proces verlopen is. Het gaat vooral over de organisatie en de mensen, over het zoekproces hoe een nieuwe organisatie samen vorm te geven. Het steeds ruim consulteren, mensen laten meedenken, veel mensen een stem geven, mensen informeren en draagvlak creëren, liepen als rode draad door het hele fusieproces.

'Een organisatie die nu duurzaam is, is dat niet automatisch morgen ook.'

and vitality of an institution, reflecting its connections with various elements of society.'

Mee veranderen met de behoeften van de buitenwereld vraagt voortdurend om investeringen van zowel de organisatie als van de medewerkers. Een goede en mensgerichte werksfeer en ontwikkelings- en opleidingsmogelijkheden zijn van belang. Anderzijds zullen medewerkers, zeker in deze tijd van levenlang leren, ook in zichzelf moeten investeren. Niet alleen om een interessante medewerker voor hun werkgever te zijn en te blijven, maar ook om een goede positie op de arbeidsmarkt te behouden.

ONTWIKKELING PLAN

De directeurs van de betrokken instellingen gingen, samen met een externe kwartiermaker in de rol van procesbegeleider, rond de tafel zitten om een visie voor de nieuwe organisatie te ontwikkelen en deze in een plan neer te leggen. Hoe kun je het goede behouden, je (deels nieuwe) doelen bereiken en toch een miljoen bezuinigen? Integratie van de organisaties leidt tot het verbreden van kerntaken. De functies beeldende kunst, geschiedenis, een ontmoetingsplek en laboratorium willen zijn vallen voortaan binnen de grenzen van de nieuwe organisatie. Integratie biedt

nieuwe mogelijkheden zoals de marktpotentie vergroten, een groter en breder publiek bereiken, meer publieksgericht werken, beter zichtbaar zijn in de stad, gebruik maken van elkaars netwerken en gaan werken vanuit één collectie, de collectie Dordrecht. Het plan, inclusief 1 miljoen aan bezuinigingen, werd goedgekeurd door de gemeente.

VERLOOP VAN PROCES BINNEN ORGANISATIE

Zodra de nieuwe directeur (Peter Schoon) bekend was is naar de organisatie gekeken. De uitgangspunten als meer publieksgericht en meer naar buitengericht zijn, meer samenwerken in de stad, projectmatig werken en het aantal leidinggevendenden terugbrengen zijn vertaald naar de nieuwe organisatieopzet. Het aantal leidinggevendenden is teruggebracht van 12 naar zes. Dit houdt in dat de organisatie platter is geworden, de lijnen korter zijn en dat beter invulling gegeven kan worden aan het personeelsbeleid van de gemeente Dordrecht. Bij dit beleid staan verantwoordelijkheid en vertrouwen centraal. Dit betekent niet alleen dat de leidinggevende moet durven loslaten, maar ook dat de medewerkers de verantwoordelijkheid moeten durven nemen en vertrouwen niet moeten beschamen. De nieuwe organisatie moet hierin nog groeien, ze zijn er nog niet.

De externe blik van de organisatie en de publieksgerichtheid zijn aangescherpt. Er is een nieuwe afdeling Publiekszaken met 14 medewerkers ontstaan, waarin Programmering, PR & marketing en Educatie zijn opgenomen. Er is op toegezien dat met name in deze afdeling medewerkers uit de verschillende organisaties, 'bloedgroepen', zijn geplaatst. Niet alleen om integratie te bevorderen, maar ook om kennis te delen.

Functies zijn opgeheven, nieuwe functies zijn gecreëerd. Het projectmanagement is versterkt. In

- Dordrechts museum. Foto Mascha Joustra -

alle functies is projectmanagement opgenomen - als projectleider of als deelnemer in een project -, omdat de nieuwe organisatie projectmatig wil werken. Alle medewerkers hebben een opleiding projectmanagement gevolgd. Het is de bedoeling dat de projectteams steeds uit wisselende mensen bestaan teneinde integratie te bevorderen, kennis

disciplines. De fusie leidt ook tot eenheid in tentoonstellingsbeleid (geen drie fototentoonstellingen meer bij drie verschillende instellingen; geen opening meer op dezelfde dag) en tot eenheid in collectiebeleid voor de stad. Dit houdt ook in dat bij de digitalisering van het archief meteen wordt nagedacht over digitalisering van de hele collectie.

'Ieder fusietraject kent ook verliezers.'

te delen, het wij-gevoel te creëren en samen invulling te geven aan de nieuwe organisatiecultuur. De mate van snelheid en wendbaarheid blijkt bij de fusiepartners verschillend te liggen. Medewerkers kunnen zelf invloed uitoefenen op het verbreden van hun functie door te opteren voor een projectgroep met een voor hen nieuw werkgebied. Bijvoorbeeld, je komt bij het Centrum Beeldende Kunst vandaan en neemt nu zitting in een tentoonstellingproject dat geschiedenis als onderwerp heeft.

Als winstpunten van de fusie worden efficiënter werken en vernieuwingskansen genoemd. De organisatie 'kan meer massa maken' en kan daardoor ook projecten van grotere omvang neerzetten en grotere, internationale samenwerkingsprojecten aan, zoals b.v. met de Hermitage. Ook op het gebied van bedrijfsvoering zijn voordelen gerealiseerd door afdelingen samen te voegen en het aantal contracten, verzekeringen e.d. terug te brengen. Het samenvoegen van communicatiemediën leidt enerzijds tot kostenvermindering en anderzijds tot vergroten van het publiek. In deze media kan nu sprake zijn van cross-over tussen de verschillende

LESSEN GELEERD

Ieder fusietraject kent ook verliezers. In het geval van Dordrecht is het Centrum Beeldende Kunst (CBK) opgeheven, de naam is verdwenen en CBK moest het eigen pand opgeven. Het wordt ook als verliespunt ervaren dat de organisatie door schaal-

vergroting wat formeler is geworden.

Peter Schoon concludeert dat hij veel van de fusie geleerd heeft. Deze fusie duurde eigenlijk te lang. Mensen hebben te lang in onzekerheid gezeten, wat onveilig voelt en ondertussen gaat het werk wel gewoon door. En het draait vooral, juist om de mensen. Je bent continue in gesprek met medewerkers, want het proces loopt niet goed als het topdown geregeld wordt. Het is ook een

permanent zoekproces: hoe pak je iets aan, hoe leer je elkaars mogelijkheden en onmogelijkheden kennen, hoe vind je de juiste mensen voor de juiste plek - want het is onbekend hoe mensen zich ontwikkelen, mensen die nog nooit met elkaar hebben samengewerkt, moeten opeens gaan samenwerken. Hij had van tevoren niet gedacht dat de fusie zo veelomvattend zou zijn.

TOT SLOT

Hoe duurzaam is het Dordrechts Museum? Is het permanent in staat om mee te veranderen met de behoeften van de tijd, zodat het niet alleen een toekomst creëert die duurzaam is, maar ook blijft? Het museum heeft zich duidelijk ten doel gesteld de blik meer naar buiten te richten. Samenwerken, netwerken, beter zichtbaar zijn in de stad zijn manieren om behoeften te peilen en nieuwe ideeën de organisatie te laten instromen. Er is een afdeling publiekszaken gecreëerd, waarin Programmering, PR & marketing en Educatie zijn opgenomen. De organisatiestructuur waarborgt dat in een vroeg stadium overeenstemming bereikt moet worden over alle publieksaspecten. Projectmanagement is op grote schaal ingevoerd, wat integratie en kennis delen kan bevorderen. Alle medewerkers hebben een opleiding projectmanagement gevolgd. Bij het personeelsbeleid staan verantwoordelijkheid en vertrouwen centraal, wat inhoudt dat medewerkers veel (handelings)ruimte wordt gegeven.

Voor duurzaamheid zijn goede voorwaarden gelegd. Het is vooral een kwestie van het uitvoeren van voornemens en van het blijven monitoren hoe het gaat. Het helpt ook als het signaleren van nieuwe trends, zonder in de waan van de dag te vervallen, en het regelmatig doen van publieks-onderzoeken als standaard in de bedrijfsvoering worden opgenomen. Immers, een organisatie die nu duurzaam is, is dat niet automatisch morgen ook. Hoe een organisatie zorgt voor een duurzaam gezond en vitaal bestaan met verbindingen naar verschillende onderdelen van de samenleving is niet iets eenmaligs. Het is een proces dat geen einde kent. Een organisatie is nooit af. ●

Geraadpleegde literatuur/ sites:

* Bults, Jan. *Fusie op focus in de non-profit sector. De chronische onderschatting van het fusieproces. 2004, Koninklijke van Gorcum BV, Assen.*

* Kaats, Edwin en Wilfred Opheij. *Leren samenwerken tussen organisaties. 2012, Kluwer, Deventer.*
<http://www.museumassociation.org/campaigns/sustainability/definitions>
www.mvonederland.nl

Diversiteit en duurzaamheid op de werkvloer

Sociale tewerkstelling in het Museum Dr. Guislain

- Annemie Cailliau -

directeur Museum

Dr. Guislain

BELEIDSVISIE

Het museum heeft een team dat is samengesteld uit sterk gemotiveerde mensen. Een grote zelfstandigheid en het kunnen werken in teamverband zijn de essentie van de bedrijfscultuur. Bij de samenstelling van het team wordt er heel veel aandacht besteed aan diversiteit en duurzaamheid. De tewerkstelling van mensen uit de kansengroepen speelt hierin een belangrijke rol. In de missie van het Museum Dr. Guislain wordt de maatschappelijke opdracht dan ook duidelijk onderstreept. We werkten mee met VESOC ACTIEPLAN 2002 'Evenredige arbeidsdeelname en diversiteit'. Dit leidde tot het opmaken van een diversiteitsplan en het invoegen van een non-discriminatieclausule in het arbeidsreglement. We richten ons met het diversiteitsplan niet naar één specifieke doelgroep, maar naar verschillende groepen: alloctonen, oudere werknemers, laaggeschoolden en mensen met een handicap. Elk personeelslid wordt bij aanwerving op de hoogte gebracht van de speciale situatie van de diversiteit van personeelsleden en dient hier ook rekening mee te houden (verschil in werkritme, nood aan geduld). We hebben ook veel aandacht voor het onthaal en de begeleiding van nieuwe werknemers en mensen uit de kansengroepen. We proberen deze personen te laten doorstromen in andere functies of toch zeker een verruiming van de taakhoud te bieden via opleidingen en vormingen. Ook de integratie van

de verschillende kansengroepen in het bestaande team werd nauwkeurig voorbereid.

VAST EN TIJDELIJK

De meeste mensen uit de kernploeg hebben een vast contract. Voor tijdelijke indiensttredingen van laaggeschoolden en langdurig werklozen werken we met Wep+-contracten (werkervaringsprojecten). Deze kunnen afgesloten worden voor maximaal één jaar. Daarnaast zijn er ook mensen in dienst via Activabanen. Het gaat om contracten van maximaal drie jaar voor langdurig werklozen en oudere werknemers. Ook met het OCMW (Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn) werken we vaak samen. Mensen met een leefloon (sociale uitkering) kunnen in dienst worden genomen via Artikel 60 van de OCMW-wet. Op die manier worden ze voorbereid op een tewerkstelling in het reguliere arbeidscircuit. Het gaat hier meestal om een periode van één of twee jaar. (Ex)-patiënten krijgen ook de mogelijkheid om mee te werken in het museum. Er wordt zeer sterk rekening gehouden met de interesses en het tempo van de patiënt. Het takenpakket wordt samengesteld op basis van hun achtergrond en opleiding. Ook geven we in samenwerking met justitie werkmogelijkheid aan mensen met een alternatieve straf of werkstraf. Met de Vlaamse inschakelingspremie ten slotte kunnen ook mensen met een handicap bij ons aan de slag via het Vlaams Fonds voor Sociale Integratie van Personen met een Handicap (VFSIPH).

EXPERTISE-UITWISSELING

Op 29 en 30 mei 2012 organiseerde het Museum Dr. Guislain in samenwerking met de Grodzki Teatr Association en Ars Cameralis een workshop over sociale tewerkstelling in Bielsko-Biala in Polen. Grodzki Teatre is een associatie die kwetsbare groepen, zoals mensen met een verstandelijke of fysieke beperking of alcohol- en drugsverslaafden opvangt. Ze biedt naast workshops ook werkgelegenheid aan en fungeert ten dele als een sociale tewerkstellingsplaats.

- Zaalzicht -

Voorafgaand aan de workshop werden twee werkbezoeken afgelegd: medewerkers van de Grodzki Teatr Association bezochten het Museum Dr. Guislain en maakten kennis met onze werking rond geestelijke gezondheid en sociale tewerkstelling. Medewerkers van het Museum Dr. Guislain bezochten op hun beurt de Grodzki Teatr Association in Bielsko-Biala. De workshop over sociale tewerkstelling had de bedoeling het Gentse voorbeeld voor te stellen aan betrokkenen uit het beleid en de sector. Hoewel er vele initiatieven zijn voor sociale tewerkstelling, ontbreekt in Polen concrete samenwerking, zowel tussen beleid en sector als tussen de organisaties onderling. Onze expertise werd op prijs gesteld en de wil tot samenwerking en verbetering werd duidelijk uitgesproken.

Het Museum Dr. Guislain stelt haar expertise ter beschikking van de sector, niet alleen op internationaal niveau, maar ook nationaal.

Ondertussen werkt het Museum Dr. Guislain al 27 jaar met sociaal tewerkgestelden. Vandaag maken zij een belangrijk deel uit van het team. Dit personeelsbeleid, gestoeld op duurzaamheid, heeft zijn efficiëntie bewezen en zal verder gehandhaafd worden in de toekomst.

Zie over Museum Dr. Guislain ook Museumpeil 26 (2006) p. 35 ●

- Voorportaal -

Het MIAT, waar vrijwilligers het verleden tot leven brengen

- **Demonstratie weefgetouw Miat Gent.** Foto Peter van Lancker -

Het MIAT wil een levendig museum zijn. In de collectie zijn heel wat textiel- en drukmachines. Zij vertellen zoveel meer wanneer je ze aan het draaien brengt. Daarom werkt het MIAT samen met enthousiaste vrijwilligers. Op regelmatige basis zijn 35 textiel- en drukkerijvrijwilligers actief in het museum. Zij werken niet alleen aan de machines, maar geven ook advies over onderhoud en restauratie ervan. Zij zijn dé specialisten die zo broodnodig zijn voor een museum als het MIAT.

De historische drukkerij van het MIAT telt een aantal unieke machines; het gaat zowel om drukmachines als om letterzet- en lettergietsmachines. Het is dankzij het jarenlange werk van de vrijwilligers dat alle machines vandaag werken.

In 2010 is de drukkerij volledig geïntegreerd in de permanente opstelling 'WereldWijdWerken'. Zo groeide de historische drukkerij meteen uit tot een open atelier, waar bezoekers de sfeer van een oude drukkerij opsnuiven. En waar vrijwilligers, jong en oud, bijna dagelijks experimenteren.

Sinds de integratie van het drukkersatelier in het museum krijgt de vrijwilligersgroep heel wat aandacht van nieuwe, jonge vrijwilligers die zich bij de groep willen aansluiten. Vandaag bestaat het team uit een gezonde mix van ervaren ex-drukkers en jonge grafici. Deze combinatie werkt en uit zich ook in de creaties die van de persen rollen. Het is net door deze mix dat ook jongeren de voormalige drukkerstechnieken machtig zijn. En dat deze kennis bewaard blijft en wordt doorgegeven.

Het verhaal van de textielvrijwilligers klinkt anders. Al van bij het ontstaan van het MIAT vormen textiel en de textielmachines een belangrijk onderdeel van de museumcollectie. Vele textielvrijwilligers zijn dan ook al jaren verbonden aan het museum.

Zij zijn als het ware het gezicht van de textielafdeling. Het gaat veelal om oud-werknemers uit de Gentse textielindustrie. Denk aan Pauly Verhoene (77), hij was 14 jaar toen hij in de weverij aan de slag ging. Vandaag toont hij de bezoekers wekelijks hoe weefgetouwen werken. 'Tussen de machines ben ik op mijn gemak. Als vrijwilliger zorgen we ervoor dat de weefgetouwen tijdig wat olie en een onderhoudsbeurt krijgen. En als er een riem scheurt of versleten is, moet ik ze herstellen.'

Deze textielvrijwilligers zijn helaas schaars geworden. Het MIAT kan niet, zoals bij de drukkerij, steunen op een uitgebreide ploeg met een mix van jong en oud. De vergrijzing van deze vrijwilligers leidt tot een groot risico op verlies van deze unieke expertise. Wat doet het MIAT daaraan?

Vanaf de jaren 1960 kwamen Turkse migranten naar Gent. Zij vonden werk in de textielsector. Momenteel zijn velen van hen, door de teloorgang

van de textiel fabrieken, werkloos. Het MIAT onderzocht de mogelijkheden om via PWA Turkse vrijwilligers warm te maken om te demonstreren aan de machines in het museum. Vandaag telt onze textielploeg met Baki Turkseven al één man meer. Sinds enkele maanden brengt hij, samen met Pauly Verhoene, Robrecht Van Roy en Marc Coene, de machines aan het draaien.

Daarnaast laat het MIAT leergierige vrijwilligers in de leer gaan bij ervaren textielvrijwilligers om de kneepjes van het vak te leren. Het is een tussenoplossing om deze expertise enigszins te bewaren. Zo demonstreert ook Chris Coeman vandaag regelmatig de textielmachines. Dat gaat goed. Maar een specialist, zoals Pauly, is hij nog niet. Het technisch inzicht in deze machines leer je niet op een wip, maar maak je je pas eigen na vele jaren. ●

Sofie De Schampheleire

Van bijdrage tot onmisbare schakel Participatieve projecten in Het Stadsmus Hasselt

- **Ann Delbeke** -
conservator Het Stadsmus

- **Tine Rock** -
stafmedewerker
publiekswerking stedelijke
musea Hasselt

VAN INTERACTIE NAAR DUURZAME PARTICIPATIE

Met *Straat per straat* wilde het museum zijn draagvlak in de eigen stad vergroten. De gehanteerde methodiek sloot aan bij het uitgangspunt van het in 2005 heringerichte museum: alle Hasselaren aanspreken in hun eigen, concrete leefwereld. Hasselt telt een 800-tal straten in 24 wijken. In de loop van twee jaar kreeg elke Hasselaar een persoonlijke uitnodiging om met zijn bureu een museumrondleiding te krijgen, op maat van zijn eigen wijk.

Waar het sociale, 'gezellige' aspect en de beleving centraal stonden bij de bezoekers van *Straat per Straat*, werd de deelname van participanten aan *Word Erfgoedkoning(in)* minder vrijblijvend. Van het louter 'beleven' van de Hasseltse geschiedenis in relatie tot de eigen leefwereld, ging de participant nu een bijdrage leveren aan de 'collectie Hasselt'. Dit vroeg een groter engagement, ook van de museummedewerkers. Wijk per wijk konden inwoners hun persoonlijke erfgoed en het bijhorende verhaal voorstellen. Een jury koos de *Erfgoedkoning(in)* op basis van de relevantie van het erfgoed voor de

Met enkele participatieve projecten bouwde Het Stadsmus Hasselt (Be) de laatste jaren stapsgewijs een duurzame relatie op met de Hasselaar, zijn voornaamste doelgroep. Wij spraken de Hasselaar rechtstreeks aan om kennis te maken met zijn verleden (*Straat per Straat*), om bij te dragen aan het behoud van zijn én het Hasseltse cultureel erfgoed (*Word Erfgoedkoning(in)*) en om een tentoonstelling over de Grote Oorlog mee vorm te geven (*Word Erfgoedgeneraal*). In die nieuwe relatie liggen kansen en bedreigingen.

Hasseltse geschiedenis. Het voorwerp werd een maand tentoongesteld en de *Erfgoedkoning(in)* nodigde familie en vrienden uit voor een museumrondleiding, met zijn/haar erfgoed als middelpunt. Dankzij een aantrekkelijke maar strakke methodiek vonden meer mensen de weg naar het museum dat zich intussen, samen met de erfgoedcel, als aanspreekpunt voor erfgoed had geprofileerd.

BETROKKENHEID EN EMOTIE

Voor de herdenking van de Grote Oorlog in 2014 wil het museum de impact ervan op het leven van Hasselaren van toen tot nu, tastbaar maken met verhalen van Hasselaren zelf. Dit gaat dus een stap verder: waar de *Erfgoedkoningen* een eigen verhaal vertelden, wordt het verhaal van de *Erfgoedgeneraal* nu onontbeerlijk voor het tentoonstellingsconcept. Zonder *Erfgoedgeneraals* geen nieuwe kijk op de Eerste Wereldoorlog in Hasselt.

Ondanks het ongewijzigde stramien van inzendingen, jury's en tentoonstellingen en het besef dat een participatie rond inhoud ook meer betrokkenheid van het museum zou vragen, hadden we als museummedewerkers de emotionele betrokkenheid van een aantal kandidaten niet op voorhand kunnen voorspellen. De verhalen werden vollediger of genuanceerder, door de ijver waarmee de kandidaten verre familie en extra materiaal opspoorden én door de bijdrage van het museum dat feiten kaderde.

Allerzielen 2012. Fotograaf Roland Hermans, vrijwilligster en journaliste Karin De Greeve en ikzelf, conservator van Het Stadsmus, vertrekken met de trein richting De Panne en ontmoeten daar Julien en Bob Grauls uit Runkst, de eerste *Erfgoedgeneraals*. Samen met de rest van de familie zoeken we op het militair kerkhof van De Panne graf H-132, het graf van Hubert Reekmans, 'geboren in Curingen, 30 november 1886, stierf voor België op 24 oktober 1918'. De ontroering op het gelaat van Julien is groot. Voor het eerst staat hij aan het graf van zijn grootvader

Hubert, die hij alleen uit de verhalen van zijn moeder Anna kent. Julien en Bob Grauls bewaarden jarenlang de brieven en postkaarten van Hubert aan zijn vrouw en stuurden ze in voor Erfgoedgeneraal. Het verhaal van Hubert Reekmans werd een nieuwer en vollediger verhaal, dat nu leeft tot bij zijn achterachterkleindochter Isabeau, en dit door de bijdrage van de familie Grauls én die van het museum.

GEMEENSCHAP BOUWEN

De participatieve projecten hebben verschillende resultaten gehad: meer vrijwilligers, meer zicht op waar het Hasseltse (im)materiële erfgoed zich bevindt en aanvullingen voor de eigen collectie. We leerden gaandeweg dat een participatief project maar betekenisvol is, als het museum meer wil doen dan (interactief) rondleiden of tentoonstellen. Het museum is zelf ook participant; publiek en museum leveren gelijkwaardige (géén gelijke) bijdragen aan het ontstaan van een nieuwe content. En daarin schuilen zowel kansen (erfgoedgemeenschap) als bedreigingen. De bezetting van Het Stadsmus laat niet toe intensief en betekenisvol élk van die nieuwe verhalen te beheren, te kaderen of te tonen. Hoe kan het museum de bijdrage van participanten (historisch) valoriseren? De Erfgoedcel Hasselt ondersteunt nu deze betrachtiging door middelen vrij te maken voor verder onderzoek over de inzendingen rond de Eerste Wereldoorlog. ●

Digitale duurzaamheid in de cultureel-erfgoedsector

Over de noodzaak van een integrale benadering

Cultureel erfgoed wordt steeds vaker van een analoge naar een digitale vorm overgezet of rechtstreeks digitaal aangemaakt en vervolgens bewaard en online beschikbaar gemaakt. Als we willen vermijden dat er gaten in het (digitale) cultureel geheugen ontstaan, moet de cultureel-erfgoedsector aandacht besteden aan een duurzame en kwaliteitsvolle omgang met digitaal erfgoed.

gemakkelijk verloren. Zonder inhoud en context worden digitale bestanden moeilijk interpreteerbaar. Een goede registratie van de digitale collectie volgens de geschikte metadatastandaarden is dus een belangrijke vereiste.

BEWAREN EN DELEN VAN DIGITAAL ERFGOED

Digitale gegevens zijn eigenlijk niet meer dan lange reeksen enen en nullen die worden vastgelegd met behulp van minuscule magnetische ladingen (op bijvoorbeeld tapes) of kuiltes in laagjes metaal en plastic (op optische schijven). We kennen allemaal verhalen over harde schijven die stuk gaan, cd-roms die onleesbaar worden en floppy's waarvan de inhoud plots gewist lijkt.

De meest rigoureuze strategie om verlies te vermijden is het omzetten van digitale bestanden naar een analoge drager, zoals het afdrukken van e-mails. Vaak heeft men immers nog het meest vertrouwen in geduldig papier als 'veilig' alternatief. Deze aanpak is echter te beperkt omdat daardoor essentiële eigenschappen verloren gaan. Audiovisueel materiaal kan op analoge dragers niet worden gereproduceerd zonder kwaliteitsverlies (zogenaamde generatieverlies). Tekstbestanden zijn op papier niet langer doorzoekbaar. Andere bestanden, zoals erfgoedgames, kunnen niet eens in analoge vorm bestaan, en dus ook niet zo bewaard worden.

Wanneer er over digitale duurzaamheid wordt gesproken, is een eerste zorg daarom de veilige opslag op adequate hardware en het maken van een back-up. Essentieel daarbij is dat er procedures worden toegepast om te controleren of een bestand ook ongewijzigd blijft.

Opslag is een belangrijke eerste stap, maar toch

omvat digitale archivering veel meer: bewaren is immers pas zinvol wanneer de gegevens ook leesbaar blijven. Ook software en bestandsformaten verouderen: wie kan nog de ooit zo vertrouwde WordPerfect-documenten openen? Op termijn is dit het lot van de meeste bestandsformaten. Een bewaarstrategie houdt dus ook in dat er gekozen wordt voor betrouwbare, open bestandsformaten. Wat daarbij voorop staat is niet het bestand zelf, maar een precieze afbakening van de inhoud die men wil bewaren: in het ene geval zal men enkel de tekst van een digitaal object willen bewaren, in het andere geval ook de *look & feel* van het werk. Een digitaal artistiek object bewaren stelt bijvoorbeeld heel andere uitdagingen dan een administratief archiefstuk bewaren.

Zoals hoger vermeld zijn metadata essentieel om de digitale bestanden in de toekomst nog te kunnen interpreteren. Deze metadata dienen dus ook op een veilige manier te worden bewaard en leesbaar gehouden, zoals de eigenlijke digitale bestanden (data) zelf. Bovendien is het noodzakelijk dat data en metadata onlosmakelijk met elkaar verbonden blijven.

Zelfs bij het delen van gedigitaliseerde objecten en hun metadata komen 'duurzaamheidsaspecten' kijken: te vaak worden websites ontwikkeld op basis van technologieën die onvoldoende ingeburgerd zijn en snel verouderen. Ook de problematiek van gebroken links is iedereen bekend, maar wordt nog steeds veronachtzaamd. Wanneer erfgoedobjecten blijvend toegankelijk moeten blijven, moet ervoor worden gezorgd dat ook de URL's die ernaar verwijzen duurzaam (of 'persistent') zijn. Ook daarvoor zijn de nodige standaarden beschikbaar.

DIGITALE DUURZAAMHEID ALS ONDERDEEL VAN DE ORGANISATIE

Een laatste element van een duurzaamheidsbeleid voor digitale collecties is de organisatie zelf: essentieel is dat de kwaliteitsvolle omgang met de digitale collecties expliciet wordt opgenomen

in de langetermijnplanning van de organisatie. Daaruit volgt ook dat de nodige middelen worden voorzien, zowel voor infrastructuur als voor personeel en expertise.

Erfgoedorganisaties hebben de afgelopen decennia veel expertise ontwikkeld in zorgvuldige omgang met fysieke, analoge collecties. Gezien het tempo waarmee wordt gedigitaliseerd en *born digital* bestanden worden verzameld, ligt het voor de hand dat dezelfde inspanning wordt geleverd voor de digitale collecties. Expertise op het vlak van creatie en beheer van digitale collecties moet dus ingebed worden in de organisatie en mag niet volledig worden uitbesteed aan externe specialisten.

Het verwerven van de nodige kennis en vaardigheden in het beheer van een digitale collectie is niet eenvoudig. Een aantal gespecialiseerde organisaties biedt de cultureel-erfgoedsector concrete ondersteuning.

Als expertisecentrum digitaal erfgoed kreeg PACKED vzw van de Vlaamse overheid de opdracht deze kennis te verzamelen en verspreiden naar de gehele erfgoedsector. De organisatie verleent ondersteuning op maat aan allerlei cultureel-erfgoedorganisaties, in de vorm van advies, opleidingen, publicaties en onderzoek.

Sinds 2010 publiceert PACKED vzw op www.projectcest.be een breed overzicht aan expertise in de vorm van richtlijnen, praktijkvoorbeelden en een begrippenkader, dat voortdurend wordt aangevuld. Specifiek voor de duurzame bewaring van digitale collecties werd het Scoremodel Digitale Duurzaamheid ontwikkeld (zie kader). Zowel CEST (Cultureel Erfgoed Standaarden Toolbox) als het Scoremodel zijn het resultaat van een intensieve samenwerking met DEN (Digitaal Erfgoed Nederland). Met betrekking tot de digitalisering en het beheer van audiovisuele collecties ontwikkelde PACKED vzw de website www.scart.be, en werkt het ook samen met het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA).

Op vraag van het Agentschap Kunsten en Erfgoed startte PACKED vzw, samen met een aantal andere expertisecentra en steunpunten, in 2013 het project 'Erfgoedzorg in de kunstensector'. Dit project sensibiliseert de kunstensector omtrent duurzaamheid en preservatie in de processen van creatie en ontsluiting en presentatie.

Voor het beheren van het archief van de eigen organisatie zijn er verschillende initiatieven opgezet. Expertisecentrum eDavid is al jaren bezig met het opbouwen van kennis en ervaring inzake digitaal archiveren bij overheden en ondernemingen. Het AMVB (Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel) publiceerde een erg toegankelijke DigiGIDS, die op een laagdrempelige manier praktische en betaalbare oplossingen biedt voor het beheer van archieven in kleine organisaties en van privécollecties.

Een nieuwe speler is het hogervermelde VIAA dat op het einde van 2012 werd opgericht met als specifieke doelstelling het audiovisueel materiaal (en in een latere fase foto's en documenten) van de erfgoedsector en de mediasector te digitaliseren, bewaren en ontsluiten. Het VIAA werkt daarvoor samen met expertisorganisaties zoals PACKED vzw, de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en eDavid. ●

Links:

www.projectcest.be

www.packed.be

www.den.nl

www.amvb.be

www.scart.be

www.scoremodel.org

www.edavid.be

www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be

www.viaa.be

Henk Vanstappen en Rony Visser

PACKED vzw

SCOREMODEL DIGITALE DUURZAAMHEID

Samen met de Nederlandse zusterorganisatie Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) ontwikkelde PACKED vzw het Scoremodel Digitale Duurzaamheid, een online tool waarmee de duurzaamheid van digitale collecties kan worden in kaart gebracht. Dit model is gebaseerd op het *Open Archive Information System (OAIS) Reference Model*, een internationale standaard voor het beheer van digitale archieven.

De vaak erg complexe terminologie van OAIS wordt in het Scoremodel vertaald naar concrete eisen en aanbevelingen en gegroepeerd in zeven clusters:

- Mandaat en beleid: past het bewaren van digitale bestanden bij de inrichting en doelstellingen van je organisatie?
- Bewaarstrategie: werd adequaat vastgelegd wat, voor wie en hoe er bewaard wordt?
- Kennis en organisatie: is de juiste kennis aanwezig en wordt ze goed ingezet?
- Opslagbeheer: is de fysieke bewaring van de bestanden ook betrouwbaar?
- Opname: worden de juiste maatregelen genomen wanneer een digitaal object wordt opgenomen in het opslagsysteem?
- Planning en controle: wordt het beheer goed voorbereid en zijn alle handelingen traceerbaar?
- Toegang: is de toegankelijkheid tot de digitale objecten goed geregeld?

Het resultaat is een rapport dat de sterke en zwakke punten van de digitale huishouding in kaart brengt. Waar mogelijk worden ook aanbevelingen gegeven voor het verkleinen van de risico's.

BEGIN BIJ HET BEGIN

Duurzame en kwaliteitsvolle omgang situeert zich in alle stadia van het beheer – te beginnen met het digitaliseren zelf. Door hierbij minimale kwaliteitsstandaarden te hanteren, wordt verzekerd dat de gecreëerde digitale bestanden op lange termijn en voor een breed scala toepassingen bruikbaar blijven. Kwaliteit heeft hier bijvoorbeeld betrekking op de opnameapparatuur, de keuze van de bestandsformaten en de instellingen. Daarbij moet steeds een afweging gemaakt worden tussen de hoogst mogelijke kwaliteit en de beschikbare middelen. De keuze van het kwaliteitsniveau van de digitalisering mag echter nooit enkel gemaakt worden op basis van factoren die vandaag spelen:

een te lage kwaliteit kan dan een tweede digitalisering vereisen – wat de totale kost uiteindelijk zal verhogen. Misschien zal een tweede digitalisering in de toekomst zelfs niet meer mogelijk zijn omdat het origineel object ondertussen te sterk is aangetast.

Na creatie moet het onderwerp en de ontstaansgeschiedenis van een digitaal bestand worden vastgelegd: dit zijn de beschrijvende en contextuele metadata. Beschrijvende metadata zeggen iets over de inhoud van een digitaal object. Contextuele metadata bevatten informatie over de reden waarom een digitaal object werd gecreëerd, hoe dat gebeurde en door wie. Dergelijke informatie lijkt evident, maar gaat op termijn

Duurzaamheid bij digitaliseringprojecten

- Bibi Bodegom -
Consulent e-Culture Gelders
Erfgoed

Wat maakt een digitaliseringsproject duurzaam? Wat betekent duurzaam, in het licht van snelle ontwikkelingen op het gebied van digitalisering, waarbij websites een zogenaamde maximale 'levensduur' van twee à drie jaar hebben? Dit zijn enkele vragen die bij me opkomen bij het thema 'duurzaamheid'.

- Multitouchtafel -

Sinds 2005 werk ik mee aan het online zichtbaar maken van collecties van musea in Gelderland. Het project bestaat al veel langer en werd bedacht door mijn collega Arno Stam. Toen Arno meer dan tien jaar geleden CollectieGelderland opstartte wilde hij vooral zicht krijgen op Gelderse museumcollecties: 'Het was het moment waarop musea van het gebruik van inventariskaarten in kaartenbakken overstapten naar computers. Ik wilde meewerken aan onderlinge standaardisatie en zorgen dat het niet alleen voor het eigen gebruik geschikt was, maar ook toegankelijk en openbaar werd voor anderen.' Dit samenwerkingsproject van vijf musea in Gelderland die gezamenlijk collecties zouden gaan presenteren op het internet, had nog heel wat voeten in aarde. 'Een database op het internet?' werd er gezegd, 'dat had toch zeker geen bestaansrecht?!' Inmiddels zijn we verschillende jaren verder en is deze online databank uitgegroeid van 1.421

voorwerpen bij de start naar meer dan 104.000 voorwerpen. Wat heeft gemaakt dat dit, toen heel innovatieve, idee uit 1999 de tand des tijds heeft

'Het succes ligt in de harmonieuze samenwerking met de overwegend museale partners, eerst vijf, nu 32'

weten te doorstaan? Het grootste aandeel in het succes ligt in de harmonieuze samenwerking met de overwegend museale partners, eerst vijf, nu 32. Deze relatie met de partners op basis van wederzijds vertrouwen vormt al jaren het vertrekpunt van waaruit actuele ontwikkelingen worden gevolgd en vernieuwingen van het oorspronkelijke idee worden toegepast. Hierbij staat de bruikbaarheid van ontwikkelde producten voor de partners en nieuwe leden altijd voorop. Partners stoppen tijd en geld in het project en die investering hoort zich

dubbel en dwars terug te verdienen. Het principe van wederkerigheid dus. Daarnaast werd gekozen voor een stabiel, bestaand database-product van een leverancier die in vergelijking met de toenmalige andere aanbieders, veel meer ervaring had met software voor het beheren en presenteren van museale collecties. En hoewel ik gek ben op vernieuwing, ben ik daar nu nog steeds heel erg blij mee. Juist die stabiele, degelijke omgeving maakte het mogelijk dat we de afgelopen jaren konden inzetten op allerlei vernieuwende spin-offs. Zo ontwikkelden we een CollectieGelderland spel voor smart Phone, tablet en multitouch tafel (zie www.HizzQuiz.nl). Nieuwe leden kunnen eenvoudig en voor weinig geld aanhaken bij deze game. Dit jaar komen we daarnaast met een CollectieGelderland browser app. Gebruikers kunnen op een verrassende manier bladeren in de collecties van de deelnemers. Ook hier ligt de gezamenlijke database aan ten grondslag. De gezamenlijke database blijft ondertussen groeien door de gestage aanleveringen van de leden. Deze leden dragen via vier bijeenkomsten per jaar actief bij aan het project en aan de doorontwikkeling ervan. Successen worden gevierd en er is altijd aandacht voor verbeterpunten en mogelijke doorontwikkelingen.

Samenvattend zijn er in mijn ogen diverse oorzaken die bijdragen aan duurzaamheid bij digitaliseringsprojecten. Investeer in een wederkerige relatie met je projectpartners. Zet in op vernieuwing vanuit een stabiele, degelijke basis. Houdt je aan afgesproken (internationale) standaarden. Werk duurzaam samen aan producten die in de toekomst te (her)gebruiken zijn voor meerdere organisaties. Ontwikkel verder op basis van bestaande structuren. Het klinkt allemaal heel simpel. De praktijk is vaak weerbarstiger. •

Green Key

duurzaamheidskeurmerk voor toeristische en zakelijke accommodaties

Steeds meer consumenten hebben oog voor natuur en milieu in hun consumptiepatroon. Dat geldt voor 'verantwoord' kiezen in de supermarkt, de aankoop van duurzame goederen, groene stroom, gescheiden afval aanbieden etc. Dat geldt ook steeds vaker voor de keuze van de vakantiebestemming of een toeristische attractie.

Green Key is een internationaal keurmerk voor bedrijven in de toerisme- en recreatiebranche. Bij het kiezen van een bestemming heeft de toerist of recreant met de Green Key een goed instrument in handen: hij kiest voor een duurzame, milieuvriendelijke accommodatie.

Wie verblijft op een Green Key accommodatie kan ervan verzekerd zijn dat dit bedrijf er alles aan doet om de druk van de onderneming op natuur en milieu te minimaliseren. Het bedrijf gaat zuinig om met energie, water en gas en het heeft aandacht voor duurzame afvalverwerking, inkoop en papierverbruik. De ondernemer heeft ook oog voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Wereldwijd zijn ruim 2100 bedrijven in 41 landen aangesloten bij het Green Key Keurmerk.

Green Key Nederland kent drie niveaus: brons, zilver en goud. Hoe meer verbeteringen een bedrijf treft, hoe hoger de classificatie zal worden. In Nederland hebben momenteel 413 toeristische bedrijven een gouden keurmerk, 171 een zilveren en 32 een bronzen.

Nog maar vier Nederlandse musea hebben een Green Key keurmerk, namelijk Ecomare, het Nederlands Openluchtmuseum, Slot Loevestein en Huis Doorn.

Slot Loevestein heeft in 2012 het keurmerk zilver ontvangen en streeft ernaar om in 2014 het keurmerk goud te halen.

De organisatie heeft een interne milieuoördinator; hij neemt duurzaamheid zo breed mogelijk en daarom is de gehele bedrijfsvoering onder de loep genomen. Niet alleen de verlichting, maar zo'n beetje alles wat je kunt bedenken op gebied van duurzaamheid probeert Loevestein te verbeteren en uit te dragen. Hij kijkt onder andere naar afval-scheiding, duurzaam bouwen, groen onderhoud en horecaproducten.

Aan de ene kant ligt concentreert de organisatie zich op technische verbeteringen om het energieverbruik te verminderen, zoals het gebruik van led-verlichting, plaatsen van bewegingsmelders

en vervangen van oude apparatuur (onder andere computers, sanitair en koelkasten van de horeca). Aan de andere kant wordt gekeken naar het gedrag van de medewerkers, want daar is ook veel aan duurzaamheid te winnen. Het uitdoen van lampen en monitoren, het lager zetten van de verwarming in weinig gebruikte ruimtes en het sluiten van deuren leveren in combinatie met de technische aanpassingen een grote energiewinst op. De medewerkers moesten wel even wennen aan het vergaderen met een beamer in plaats van de stapel printjes, maar het papierverbruik is aanzienlijk verminderd. Al jaren lang moest ongeveer 20.000 m³ grondwater vanuit grote diepte omhoog gepompt worden om de slotgrachten rond het kasteel op peil te houden. Door een vernuftig systeem loopt dat water nu eerst door twee warmtepompen die

het kasteel verwarmen waarna het wordt geloosd in de Slotgrachten. Dat bespaart een enorm bedrag aan stookkosten per jaar. Zo kan het kasteel in de winter optimaal gebruikt worden voor ontvangsten, bruiloften en culturele evenementen. De basis voor de gedragsverandering van de collega's is het inzichtelijk maken van het gas, water en energieverbruik. De maandelijkse metingen, waarin ook het bezoekersaantal is meegenomen, geven een goed overzicht van de schommelingen in het verbruik en de kosten.

Directies en besturen, die voor hun museum een Green Key keurmerk willen behalen vinden informatie op de website www.GreenKey.nl. •

Girbe Buist
Liesbeth Tonckens

- Duurzaam kasteel -

- **Jef Van Meulder** -
Verantwoordelijke groen
vzw Het Domein Bokrijk

- **Frank Libens** -
Verantwoordelijke milieu
vzw Het Domein Bokrijk

Een welverdiende 'Groene Sleutel' voor Bokrijk

Dankzij de constante aandacht voor milieuzorg behaalde het Openluchtmuseum van Bokrijk in 2013 voor de derde keer op rij de 'Groene Sleutel': een initiatief waarmee Toerisme Vlaanderen en de Bond Beter Leefmilieu uitbaters van toeristische accommodaties in Vlaanderen belonen voor de inspanningen die ze leveren voor het leefmilieu. De 'Groene Sleutel' wordt uitgereikt voor één jaar. Uitbaters van toeristische accommodaties moeten dus elk jaar opnieuw bewijzen dat ze zich inspannen voor het milieu.

Bokrijk heeft al verschillende jaren een intern milieuzorgsysteem waarbinnen tal van maatregelen genomen worden. Een van de aandachtspunten binnen het milieuzorgsysteem is communicatie naar het personeel. Op geregelde tijdstippen worden de werknemers van Bokrijk geïnformeerd over het energieverbruik en de wijze waarop ze zelf op kantoor energie kunnen besparen. En bij alle renovatiewerken staan de voorwaarden voor het behalen van de 'Groene Sleutel' centraal: verbruik van sanitair water, verlichting, isolatie, geautomatiseerd verwarmingssysteem op aardgas.

'Uiteraard bleef het dansen op een slappe koord. Wat voor de ene zuiver ecologisch onderhoud was, betekende voor een andere doelgroep slecht beheer en verloedering.'

ENERGIE

In 2003 werd in nagenoeg alle gebouwen op het domein overgeschakeld van stookolie naar verwarming met gas. Deze keuze vereiste een zware investering, maar werd positief onthaald en zorgde voor een lagere CO₂-uitstoot. De verwarming van de historische gebouwen in het Openluchtmuseum gebeurt dan weer zoveel mogelijk op de authentieke manier: met open haarden en houtkachels. Het hout dat hiervoor nodig is, komt voornamelijk van het domein zelf. Sinds 2006 heeft Bokrijk ook een energieboekhouding voor zes administratieve gebouwen. Dit heeft als voordeel dat het verbruik van elektriciteit, water en aardgas en stookolie nauw wordt opgevolgd. Zo kunnen bij hoge of abnormale verbruiken onmiddellijk maatregelen getroffen worden. Bij alle renovatiewerken is er aandacht voor energie- en waterbesparende investeringen. In 'het kasteel' werd enkele jaren geleden gestart met de systematische vervanging van het buitenschrijnwerk (ramen en deuren) door sterk

isolerende beglazing en met de installatie van een degelijke dakisolatie. In Bokrijk is niet alleen aandacht voor energiezuinigheid. Zo werd er ook geïnvesteerd in zonnepanelen op de loods van de technische dienst in Bokrijk.

MOBILITEIT

Het personeel wordt gestimuleerd om zo duurzaam mogelijk naar het werk te komen (via openbaar vervoer, carpooling, fiets). Voor de fietsers is er een fietsvergoeding en fietsenstalling voorzien. En in de planning staat een opleiding rond milieuvrienden.

delijk rijden voor het personeel met rijbewijs C (vrachtwagen). Ook aan de hinder en uitstoot door de dienstvoertuigen is gedacht. Binnenkort neemt Bokrijk zijn tweede elektrische dienstvoertuig in gebruik.

AANKOOPBELEID

Kantoormateriaal is eveneens een aandachtspunt. Cartridges en toners (printers) worden via de leverancier hergebruikt. Het papier voor intern gebruik en voor extern drukwerk is 100 % gerecycled. Voor het poetsen gelden eveneens enkele regels: bepaalde producten zijn niet toegestaan (bv. javel en ammoniak) en er wordt een doseersysteem gehanteerd.

AFVAL

Het afvalprobleem wordt vanuit verschillende hoeken aangepakt. In de kantoren en de technische dienst wordt alle afval gescheiden ingezameld. Selectieve inzameling van PMD gebeurt in

het Openluchtmuseum en door de bezoekers van het domein Bokrijk. Er wordt ook proactief gewerkt. Zo werden voor het evenement 'Dag van het eetbare landschap' biologisch afbreekbare drinkbekers aangekocht.

GROENONDERHOUD

De fruitbomen op het domein zijn van biologische teelt. Voor het hardfruit van de hoogstamfruitbomen wordt samengewerkt met De Wroeter¹. De Wroeter verwijdert de netels en distels handmatig en met een bosmaaier. Alleen organische stoffen zorgen voor de bemesting van de fruitbomen. Deze manier van werken levert 'het Bokrijksap' een biolabel op. De groenten in de moestuinen worden eveneens biologisch geteeld. Het zijn vooral vrijwilligers die de moestuinen onderhouden. Voor de aanpak kregen zij een opleiding van VELT².

Bokrijk streeft ook op andere vlakken naar een 'nul-pesticidengebruik'. Steeds meer plagen worden bestreden via biologische bestrijding: roofmijten binden de strijd aan met 'spint' en sluipwespen jagen op bladluizen. En waar nodig wordt heraanleg gepland om het onderhoud zonder bestrijdingsmiddelen te kunnen organiseren. Het groenonderhoud houdt verder rekening met de regel 'waar mogelijk afval vermijden'. De bermen krijgen slechts eenmaal per jaar een maaibeurt (met afvoer van maaisel). De rest van het jaar is er enkel begrazing door dieren. Als er toch groenafval is, kan je er creatief mee omgaan. Ga maar eens kijken in het arboretum. Daar kreeg vers gesnoeid takhout een nieuwe bestemming als deel van een hek of afsluiting.

SPEELTUIN

Bij de heraanleg van de speeltuin werd er gebruik gemaakt van duurzaam Robinia kernhout, voorzien van het PEFC-label en gedecoreerd met een kleurige, biologische kruidenglazuur. Het bestaande doolhof werd uitgebreid met een

- **Bokrijk**. Foto Joris Bulckens -

bamboo-doolhof. Dit natuurlijk spelen wordt verder gezet in de nieuwe avonturenspeeltuin. Te midden van de varens en een ondiep ven wordt een avonturenparcours met natuurlijke materialen aangelegd, met respect voor de bestaande vegetatie. Waterbeleving wordt op ecologische wijze mogelijk gemaakt door de waterpartij te voeden met regenwater van het hoger gelegen speelterrein en de omliggende daken.

'Elk personeelslid beschikt over een hervulbare balpen.'

COLLECTIECONSERVERING

En *last but not least* moet de ecologisch verantwoord collectieconservering vermeld worden. Vroeger gebeurde de behandeling tegen insecten van collectiestukken in het Openluchtmuseum nagenoeg uitsluitend met chemische bestrijdingsmiddelen. Dit leverde heel wat gezondheidsrisico's en milieubelasting op. Tegenwoordig gebruikt men een computergestuurde Thermolignumkamer, waarin aangetast hout wordt behandeld door kortstondige verhitting om organismen te verdelgen. Uniek in Vlaanderen!

NATUUREDUCATIE EN TOERISME

Bokrijk heeft een rijke geschiedenis die teruggaat tot in de middeleeuwen. Het domein maakte destijds internationaal naam als proefcentrum voor land- en bosbouw. Sinds de provincie Limburg het domein in 1938 aankocht en beschermde om zijn esthetische waarde' vond het een ideale bestemming als park voor natuureducatie en vooral toerisme. In het domein Bokrijk is er sinds de 13de eeuw altijd al landbouwuitbating geweest. Het domein was tijdelijk zelfs een proefcentrum voor landbouwgewassen en bosbouwboomsoorten. De dikste *Pinus rigida* van België (het pitchpine hout) staat nog altijd in Bokrijk en werd reeds vermeld in een verkoopakte in 1814. Zelfs kenner J. Houba schreef in zijn boek 'Chênes de l'Amérique septentrionale en Belgique' (1887) over Bokrijk met zijn rijke proefaanplantingen van eiken.

INHEEMSE SOORTEN

Deze traditie werd verder gezet door het toenmalige 'Bosbiologisch centrum', dat veel

proefaanplantingen realiseerde. Met deze activiteit werd echter gestopt toen op 13 juni 1990 het bosdecreet verscheen. Daarin werd duidelijk gesteld dat bij heraanplanting van nieuwe bossen de voorkeur moest gaan naar inheemse boomsoorten of de zogenaamde 'autochtone boomsoorten'. Vanaf die datum werd er dan ook niet meer gezaaid of geen exotisch bosgoed meer aangekocht. Hoogstens werd de bestaande voorraad geplant.

Vandaag - meer dan twintig jaar later - is 'natuurlijke verjonging' het ordewoord.

BEHEERPLAN

Lang voordat een bosbeheerplan verplicht werd, had Bokrijk al een beheerplan. Voor het nieuwe bosbeheerplan (dat geldt vanaf 2012) werd geopteerd voor de formule 'uitgebreid bosbeheerplan en aanvullend landschapsbeheerplan'. Bokrijk is nu eenmaal in zijn geheel een beschermd landschap. Bij het ontwerpen van het plan waren vertegenwoordigers uit alle mogelijke disciplines betrokken: van de natuurverenigingen over cultureel gerichte ambtenaren tot uiteraard personeel van Bokrijk zelf. De grote verdienste van het 'uitgebreid

bosbeheerplan en aanvullend landschapsbeheerplan' is dat de definitieve bestemmingen afgebakend en in kaart zijn gebracht. Vandaag is duidelijk welke gebieden bij het bos behoren en welke onder recreatie, arboretum of het park vallen. In het verleden bestonden hierover grijze zones waarover discussie mogelijk was. Ecologisch is Bokrijk ook op het vlak van beheer al lange tijd actief. Bokrijk was niet alleen een van de eerste Belgische parken met een goed uitwerkt bosbeheerplan; de beheerders waren bovendien de eersten om intensief met mulching (een kunstmatige strooisellaag) te werken, aan onderbeplanting te doen of het gebruik van bestrijdingsmiddelen terug te dringen. Op een aantal kwetsbare plaatsen werd de recreatiedruk verminderd. Uiteraard bleef het dansen op een slappe koord. Wat voor de ene zuiver ecologisch onderhoud was, betekende voor een andere doelgroep slecht beheer en verloedering.

TRAAG PROCES

Het hoofddoel van het provinciebestuur is en blijft van Bokrijk een park maken waarin iedereen zijn gading kan vinden. Na dertig jaar ervaring weten de beheerders dat dit een traag proces is van 'anders aanplanten', mentaliteitsverandering' en 'keuzes maken'. Maar een sterke visie, een continu, duurzaam beheer en een eindeloze motivatie zorgen er voor dat er constant aan dit doel gewerkt wordt. ●

Bokrijk is tot ver buiten de landsgrenzen bekend voor zijn 'Openluchtmuseum' en uniek arboretum. Met meer dan 100 historische gebouwen wordt een eeuw Vlaamse plattelandsgeschiedenis zichtbaar gemaakt. Het domein Bokrijk vormt met zijn 550 hectare het groene hart van Limburg. De eeuwenoude bossen, weilanden en vijvers zijn een fantastische plaats om aan natuurbeleving te doen. Talrijke scholen komen naar hier om de rijke biodiversiteit te onderzoeken. Het gebied is bovendien een belangrijke ecologische schakel in een grote keten van natuurgebieden in Limburg. Bokrijk is ook een pionier in vooruitziend groenbeheer. Lang voordat een bosbeheerplan verplicht werd, had Bokrijk er al een! Sinds de aankoop in 1938 wordt gestreefd naar een symbiose tussen recreatie en ecologie. In het park is het toerisme gericht op een zo breed mogelijk publiek. Tot slot: wie midden in het groen werkt, moet ook het 'groene voorbeeld' geven. De personeelsleden van Bokrijk hebben de voorbije jaren van milieuzorg hun tweede natuur gemaakt.

¹ Een organisatie die zich inzet om duurzame arbeid te geven aan mensen die al lange tijd werkloos zijn.

² Vereniging voor Ecologisch Leven en Tuinieren wil bijdragen aan de ontwikkeling van een duurzame levensstijl. In Vlaanderen en Nederland telt Velt 14.000 leden en 100 lokale afdelingen.

Verduurzaming museumgebouwen in gang gezet met BREEAM-NL In-Use voor Musea ‘We zijn het aan onze stand verplicht’

- Matthijs Timmers -

Tektschrijver/perswoordvoerder

DBGC / BREEAM-NL

‘EEN DUURZAAM GEBOUW IS EEN SECOND SKIN VOOR MUSEA.’

Martin Oor, hoofd facilitair bedrijf van het Van Gogh Museum is een van de deelnemers die meewerkt aan de ontwikkeling van dit keurmerk. Het Van Gogh Museum ging voor een verbouwing ruim zeven maanden dicht. ‘Het was het uitgelezen moment om in te zetten op verduurzaming’, vertelt Oor. Het museum pakte het meteen goed aan. Zo is het nieuwe Van Gogh voorzien van een moderne en duurzame klimaatinstallatie, waarmee per zaal het gewenste klimaat gereguleerd kan worden. In een 160 meter diepe put onder het museum is een warmte-koude opslag geplaatst, die in de zomer warmte vasthoudt en in de winter het gebouw hiermee kan verwarmen. Het gehele dak is vervangen en extra geïsoleerd, wat betekent dat 1.500 m² nieuwe dakbedekking en zo’n 200 nieuwe daklichtkoepels aangebracht zijn.

AAN DE SLAG MET BREEAM-NL

Martin Oor trof enkele andere pioniers op het gebied van duurzaamheid in de museumwereld tijdens een congres, eind vorig jaar. Stefan van Uffelen was hier ook. Van Uffelen is directeur van de Dutch Green Building Council (DGB), de organisatie die de BREEAM-NL duurzaamheidslabels ontwikkelt en beheert. Hij peilde daar of er behoefte is aan een standaard label om de duurzame prestaties van museumgebouwen te meten en te beoordelen. Hier bleek vraag naar. Onder projectleiding van Sander van den Berg van Corporate Facility Partners (CFP) gingen Martin Oor van het Van Gogh Museum en vertegenwoordigers van het Kröller-Müller Museum, het Noord-Brabants Museum, Museum ‘t Valkhof, het Tropenmuseum, Kasteel Amerongen, Het Nieuwe Instituut (voorheen NAI) en het Van Abbemuseum aan de slag met de ontwikkeling van dit keurmerk. Als beheerder van het keurmerk zorgt DGB voor de supervisie op het proces.

Waarom ontlenu museum hun bestaansrecht? Juist, musea zorgen ervoor dat waardevolle collecties op een duurzame wijze worden beheerd en behouden. Dan is het eigenlijk heel logisch dat deze ‘corebusiness’ plaatsvindt in een duurzaam gebouw. Dat vinden een achttal pioniers in de museumwereld ook. Op dit moment werken zij aan een duurzaamheidskeurmerk voor museumgebouwen: BREEAM-NL In-Use Musea.

Van den Berg is erg te spreken over de inzet van de deelnemende partijen: ‘Hoewel de belangen van alle musea duidelijk verschillen - bij de een is het een intrinsieke motivatie, bij de ander is het alleen energiebesparing - is de belangstelling en inzet zeer groot.’ Voor het Van Abbemuseum is energiebesparing een belangrijk doel in de verduurzaming van het museum. Trudy van de Meerakker, facilitymanager van het Van Abbemuseum in Eindhoven vertelt: ‘We zijn vijf jaar geleden gestart met een energiescan. Daaruit volgde een pakket aan energiebesparende maatregelen waar ook forse investeringen mee gemoeid waren. Inmiddels zijn alle maatregelen doorgevoerd en besparen we aanzienlijk op het verbruik van elektra en gas. Als je duurzaamheid nastreeft, wil je prestaties ook kunnen meten en kunnen vergelijken met een norm. BREEAM-NL vormt hierbij een hele goede leidraad.’

‘TRAJECT KOMT ALS GEROEPEN’

Niet alleen de motivatie om te verduurzamen is per museum anders, ook de fase waarin musea het duurzaamheidsproces inspringen, verschilt. Hebben het Van Abbemuseum en het Van Gogh Museum onlangs grondige maatregelen genomen, het Kröller-Müller Museum staat aan de vooravond van forse ingrepen. ‘Voor ons komt dit traject dus als geroepen’, vertelt zakelijk adjunct-directeur Rinus Vonhof.

In 1991 was hij een van de eersten die duurzame maatregelen toepaste in het museum. ‘Wij hadden destijds een technéut die dat fantastisch kon. Niet voor niets hadden wij toentertijd het op een na duurzaamste overheidsgebouw van Nederland (wij waren toen nog van de overheid). Vonhof noemt een aantal maatregelen die destijds zijn genomen, bijvoorbeeld slim omgaan met de koeling en de verwarming van het museum. Of het

goed monitoren van het buitenklimaat waardoor je binnen al kunt anticiperen op het energieverbruik. De amplituden die ontstaan door heftig stoken of flink koelen kun je hiermee afvlakken. ‘Inmiddels zijn de installaties afgeschreven’, geeft Vonhof toe. ‘We hebben de komende jaren 8 miljoen euro om ons gebouw te renoveren. En te verduurzamen. We zijn het ook aan onze stand verplicht, we liggen zo ongeveer in het groenste stukje van Nederland, de Veluwe.’ Momenteel worden adviseurs aangesteld die gaan bekijken welke maatregelen genomen kunnen worden om het Kröller-Müller Museum weer op de toekomst voor te bereiden. ‘Het ligt allemaal nog open’, vertelt Rinus Vonhof. ‘We zouden bijvoorbeeld het hout van het bos kunnen gebruiken voor het opwekken van energie, maar daar hebben we een verwerkingsfabriek voor nodig. We kijken naar de toepassingen van waterstof, maar het ontplofingsgevaar naast een museum met topstukken is een risico. ‘We hebben ook 13.000 m² plat dak, daar kunnen we natuurlijk ook gebruik van maken. Binnenkort gaan we keuzes maken, maar het ambitieniveau is hoog. Wij streven naar een 4 sterren BREEAM-NL In-Use Musea certificaat.’

VOORLOPERS

De acht deelnemende partijen zijn voorlopers op het gebied van verduurzaming van hun gebouw. Martin Oor (Van Gogh) merkt dat voor veel musea de collectie nog steeds vaak het enige aandachtsgebied is. Voor een duurzaam gebouw is nauwelijks aandacht of geld. ‘Het heeft natuurlijk ook met de museumorganisatie te maken’, aldus Martin Oor. ‘Voor een grote organisatie waarbij duurzaamheid ook door de directie wordt gedragen, is een duurzaam gebouw dichterbij dan voor een museum met drie man personeel.’ Projectleider Sander van den Berg van CFP ziet dat er wel degelijk stappen naar verduurzaming

- VanGoghMuseum. Refurbishment Martijn van den Dobbelstee. -

worden gemaakt, ook door de kleinere musea, maar hij geeft wel aan dat dit vaak beperkt blijft tot het goed beheren van de installaties en maatregelen om energie te besparen en daardoor kosten te drukken. ‘Wat je ziet is dat LED-verlichting in opkomst is. Ook worden er alternatieven onderzocht voor de duurzame opwekking van energie. Daarnaast zien we in museumrestaurants steeds meer fair trade producten in de etalage.’

ZO VEEL MUSEA, ZO VEEL NORMEN?

Met regelmaat komen de acht vertegenwoordigers bij elkaar om te praten over de nieuwe duurzaamheidsnorm voor musea. Het blijkt een ingewikkelde opgave. Want een museum met een schilderijencollectie vraagt bijvoorbeeld weer om heel andere klimaat- en energiegebruik dan een museum dat porseleinen beelden toont. Kan dit in een uniforme norm worden gegoten? Sander van den Berg verwacht dat het kan. ‘We hebben voor musea vijf extra aandachtspunten benoemd waar we met BREEAM-NL In-Use voor Musea op gaan letten (zie kader). De belangrijkste hiervan zijn het actief informeren van de bezoekers over duurzaamheid en het (onderzoeken van) oprekken van de bandbreedte van de klimaatinstellingen. Al deze punten kunnen voor ieder museum op eenzelfde wijze worden gemeten.’

DE UITDAGINGEN

Wanneer de norm voor duurzame museumgebouwen een feit is, is het werk voor de voorlopende musea nog niet gedaan. Sterker nog, dan wachten een tweetal zo mogelijk nog grotere uitdagingen. In de eerste plaats het overtuigen van andere (kleinere) musea om hun gebouwen ook te verduurzamen. ‘Het vraagt nogal een investering’, weet Rinus Vonhof van Kröller-Müller. ‘Niet alleen de verduurzaming zelf, maar ook het verkrijgen van een BREEAM-NL certificaat zelf kost geld. Maar hoe meer musea meedoen, hoe aantrekkelijker het wordt.’ Trudy van de Meerakker geeft aan dat momenteel wordt onderzocht of er subsidiemogelijkheden zijn: ‘Dit maakt het mogelijk dat een

brede groep van musea en erfgoedinstellingen kan participeren.’ Een tweede uitdaging is het verduurzamen van de museumorganisatie. Sander van den Berg hierover: ‘We zien bij alle musea dat er veel gedaan wordt aan en gedacht wordt over duurzaamheid. Maar een duurzaam beleid staat vaak nog niet op papier. Voor het verduurzamen van de organisatie zullen nog grote slagen gemaakt moeten worden. De sector Veiligheidszorg en Facility management van

de Nederlandse museumvereniging wil met een groep musea deze uitdaging graag aan gaan.’ Ondanks de grote uitdagingen gelooft Van den Berg in het succes van dit duurzaamheidskeurmerk voor musea. ‘Maar dat kan alleen als de musea gemotiveerd zijn. Met BREEAM-NL In-Use voor Musea kunnen we in Nederland wereldwijd koploper worden als het gaat om de verduurzaming van museumgebouwen en museumorganisatie.’ ●

BREEAM-NL

BREEAM-NL is een beoordelingsmethode om de duurzaamheidsprestatie van gebouwen te bepalen. De methode omvat verschillende keurmerken: een voor nieuwe gebouwen, een voor bestaande gebouwen (‘In-Use’), een voor gebiedsontwikkeling en een voor slooprojecten. De projecten worden beoordeeld op negen onderdelen: Management, Gezondheid, Energie, Transport, Water, Materialen, Afval, Landgebruik & Ecologie en Vervuiling. De scores op de verschillende onderdelen leiden uiteindelijk tot een totaalscore, uitgedrukt in sterren (1 t/m 5 sterren). Het BREEAM-NL duurzaamheidskeurmerk wordt beheerd en ontwikkeld door DGB, een non-profitorganisatie die zich tot doel stelt de gebouwde omgeving te verduurzamen. Momenteel wordt BREEAM-NL In-Use voor Musea ontwikkeld. Bij dit keurmerk wordt gelet op het gebouw en het beheer. Museumspecifieke criteria zullen betrekking hebben op 1) afspraken rond op- en afbouw van tentoonstellingen, 2) scholing en voorlichting van de bezoeker, 3) klimaat, 4) verlichting en 5) inrichting van het gebouw in relatie met de collectie..

‘30 PROCENT WINST DOOR KLIMAATNORMEN TE VERSOEPELEN’

Een groot gedeelte van de energiekosten gaat op aan het zorgvuldig beheren van het klimaat en de luchtvochtigheid in het museum. Dit met als doel om de kunstcollectie optimaal te conserveren. In het Kröller-Müller is de temperatuur altijd tussen de 19,5 en de 20,5 graden Celcius. Volgens Rinus Vonhof van het Kröller-Müller kun je met een soepeler beleid zo’n 30 procent op de energiekosten besparen. Hij geeft aan dat voor de collectie een bandbreedte tussen de 17 en de 25 graden best mogelijk is. Er zijn onderzoeken die aantonen dat oprekken van deze bandbreedte geen schadelijke invloed heeft. Aan de luchtvochtigheid mag overigens niet getornd worden. Dat het museum deze versoepeling toch niet doorvoert, heeft ermee te maken dat het museum hierdoor geen leencollecties meer zou kunnen aantrekken. Musea lenen niet uit aan ruimtes met een ‘slecht klimaat’. Vonhof denkt dat musea elkaar op deze manier in een soort wurggreep houden die verduurzaming in de weg staat.

Potage-Toit:

groenten op het dak van de Koninklijke Bibliotheek

Een groot, bleek dakterras badend in de nazomerzon. Groene gewassen wuiven naar je op het ritme van een zachte bries. Frambozen blozen en lonken. Kruidige geuren doen je er de stad vergeten. Wat een ontdekking, zo'n oase in hartje Brussel... We bevinden ons bij het project Potage-Toit: een biologische moestuin op het dakterras van de Koninklijke Bibliotheek van België!

Twee jaar geleden startte het verhaal van Potage-Toit. Filippo Dattola (vzw Le Début des Haricots) had een droom: Brussel groener maken. Hij had hiertoe zelfs een concreet plan: het aanleggen van een biologische moestuin, midden in de stad. Alleen: hij was nog op zoek naar een geschikte locatie. Geen gemakkelijke klus, om zo'n plek te vinden in een stad waar om iedere tegel wordt gevochten. Maar soms helpt het toeval een handje: Filippo Dattola had een vriendin, werkzaam in de Koninklijke Bibliotheek, die zijn ecologisch concept wist te koppelen aan het ruime dakterras van de gelijknamige bibliotheek. Het ondernemende tweetal trok al snel naar de directie van de bibliotheek met het voorstel een stadstuin in te richten op het dakterras. De directie stond heel erg open voor deze ideeën. En niet veel later, in 2012, kondigde Potage-Toit zich officieel aan.

HET MICROKLIMAAT SPEELT ZEKER MEE

Het doel van Potage-Toit is dubbel. Enerzijds is het uiteraard van belang dat de moestuin rendeert en dat groenten van goede kwaliteit kunnen worden geteeld. Gelukkig is de oogst succesvol. Het microklimaat op het terras - dat helemaal ingesloten ligt en zuidwaarts is gericht - speelt zeker mee. Tijdens

het eerste proefjaar in 2012 werd de groenteoogst gebruikt in de cafetaria van de bibliotheek: om broodjes mee te beleggen en ook om groentesoep te maken. Maar vrij snel bleek dat de productie te klein was om de nood van de cafetaria volledig tegemoet te kunnen komen. Dit jaar, in 2013, werden de groenten daarom niet langer aangeleverd aan de cafetaria maar werden ze verkocht in een mini-markt ter plaatse en aan enkele naburige bio-restaurants. Anderzijds is Potage-Toit ook een sensibiliseringsproject. Potage-Toit wil bezoekers en werknemers bewust maken van het belang van duurzame voeding en een korte voedselketen. Hiertoe organiseert het initiatief workshops voor groepen (bv. het maken van groentezakken in geotextiel om thuis een eigen mini-tuin aan te leggen), rondleidingen voor scholen rond biodiversiteit, enzovoort. Een project als Potage-Toit maakt van een lege ruimte in de stad een broedplaats voor actie en verandering. En daar kan de bibliotheek alleen maar achter staan. 'Het zorgt voor een nieuwe dynamiek in de bibliotheek', aldus Davina Luyten, communicatiemedewerker van de Koninklijke Bibliotheek. Het groene imago dat de bibliotheek zich hierdoor aanmeet speelt uiteraard ook mee. Maar het sensibiliserend effect ten aanzien van werknemers

en bezoekers is belangrijker. Bovendien wordt er maar weinig in ruil van de bibliotheek gevraagd. De projectverantwoordelijke Filippo Dattola maakt er immers een punt van om de impact op de gebruikelijke werking bibliotheek zo laag mogelijk te houden. Voor de tuin maakt men gebruik van zonne-energie en van regenwater. En voor het onderhoud, de verkoop, en de activiteiten kan het initiatief rekenen op het engagement van een kerngroep van zes vrijwilligers. Kortom, de samenwerking wordt door zowel initiatiefnemer Filippo Dattola als de bibliotheek als ongemeen positief ervaren. Als Dattola - met duidelijke tegenzin - toch één nadeel moet noemen, vermeldt hij de openingsuren van de bibliotheek waar zij aan gebonden zijn. Daar kunnen we inkomen: doodzonde lijkt het, om tijdens zo'n voorbijzomer enkel van maandag tot vrijdag in de tuin terecht te kunnen...

Zie ook:

Potage-Toit: www.potage-toit.be

Koninklijke Bibliotheek van België: www.kbr.be

Le début des haricots asbl/vzw: www.haricots.org •

Hildegard Van Genechten
Stafmedewerker Faro

Duurzaam (ver)bouwen

voor musea

Het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum en het Van Gogh Museum in Amsterdam zijn intussen gekende voorbeelden. Maar boeiend is eveneens de ontwikkeling van het Museumkwartier in 's-Hertogenbosch waar het Noord-Brabants Museum en het Stedelijk Museum door het architectenbureau Bierman Henket werden samen-gevoegd¹. Of het splinternieuwe Fries Museum in Leeuwarden. Vlaanderen heeft de afgelopen

bleven de duurzaamheidsdoelstellingen overeind in de loop van het project? Wat kunnen we leren uit de ervaring van musea die een dergelijk architectuurtraject hebben afgelegd? Welke compromissen drongen zich op? Welke hindernissen komen steeds terug en hoe kan een museum zich hier enigszins op voorbereiden? Musea kampen met deze vragen. Vandaar dat we het initiatief hebben genomen om in 2014 een

'De Japanse architecten hebben onderschat hoeveel regenwater er in de regio Pas-de-Calais op korte tijd uit de lucht kan vallen.'

jaren eveneens een hausse in museumarchitectuur gekend met het STAM in Gent, het MAS en het (recent geopende) Red Star Line Museum in Antwerpen, Kazerne Dossin in Mechelen, M in Leuven², het Stadsmuseum in Lokeren en STEM in Sint-Niklaas, Navigo in Oostduinkerke. En er staan nog een heel aantal projecten op stapel zoals in het Koninklijk Museum van Midden-Afrika in Tervuren en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen³.

Maar in hoeverre zijn deze initiatieven duurzaam? En dan meer in het bijzonder op ecologisch en maatschappelijk vlak? Werd hierover nagedacht bij aanvang van het project? En nog belangrijker,

leer-, discussie- en ervaringstraject te organiseren om dieper op deze problematiek in te gaan. Samen met opdrachtgevers/bouwheren, museumverantwoordelijken, architecten en opleidingsverantwoordelijken zullen we in het voorjaar van 2014 Louvre Lens, LAM in Villeneuve d'Ascq en La Piscine in Roubaix bezoeken en samen deze verschillende aspecten bestuderen⁴.

Eén van de gevalstudies is het recent geopende Louvre Lens. Als voorbereiding bezochten we het nagelnieuwe museum en hadden we een gesprek met directeur Xavier Dectot. Als voorsmaakje van dit traject vatten we de belangrijkste lijnen uit dit gesprek voor u samen.

De branche van de museumarchitectuur bloeit als nooit tevoren, ondanks de financiële crisis die ons de laatste jaren parten speelt. Het lijstje van gerenoveerde en nieuwe museumgebouwen dikt aan.

SOCIALE DUURZAAMHEID: HET PROJECTHUIS

Lens is een voormalig mijnindustrie-stadje met een vrij karakteristieke sociale realiteit. Nadat de mijn-industrie werd stopgezet, ontstond er een grote werkloosheid en nam de kansarmoede toe. Het lag dus niet voor de hand om in deze regio een nieuw museum in te planten en aanvaardbaar te maken voor de lokale bewoners.

Xavier Dectot vertelt dat het heel belangrijk is om aan de inbedding van het museum in het lokale weefsel en sociale duurzaamheid te werken: 'Het departement van Nord-Pas-de-Calais heeft bij aanvang van het project een 'Projecthuis' opgericht. Van hieruit werd een team publieksbemiddelaars aangesteld om de inwoners van Lens te informeren over het nieuwe gebouw, te betrekken bij het museum en te begeleiden. Deze mensen gingen van deur tot deur, naar het zwembad, markten en winkels om mensen op de hoogte te brengen.' Deze sensibiliseringscampagne was nodig omdat men bang was vooral bezoekers te zullen aantrekken uit Parijs en Lille en niet uit de eigen regio. En er is resultaat. Louvre Lens heeft momenteel 20% of een 150.000 bezoekers uit de regio van Lens.

¹ Peter van Kester, 'Museumkwartier 's-Hertogenbosch', *Museumvisie* 03-2013, pp. 36-38.

² Leon Smets, 'Erfgoedbeheer en duurzaamheid. Een evidente keuze?', *farotijdschrift* 2(2009)4, p. 4-10. Digitaal raadpleegbaar op www.faronet.be

³ Zie ook het themanummer 'Wegens verbouwing gesloten: collectie uitgeleend' van *Museumpell*, n° 38, 2012.

⁴ Hou de website van FARO in de gaten voor meer informatie! <http://faronet.be>

EEN POLITIEK PROJECT: DE BEMIDDELENDE MUSEUMDIRECTEUR

Dectot noemt Louvre Lens een 'politek project, in de goede zin'. Het is volgens hem immers een 'cultureel, sociaal, ontwikkelingsgericht project'. Het is natuurlijk ook 'politek' omdat er zoveel (overheids-)partners bij betrokken zijn: Europa, de regio, het departement, de agglomeratie, de stad en het Louvre zelf (Parijs). Louvre Parijs is verantwoordelijk voor de programmatie, leent de kunstwerken uit en levert de naam (of 'het merk' Louvre) aan. Tijdens het bouwproces durfden deze partners wel eens een andere visie te hebben. Zoals bijvoorbeeld over de keuze en vooral de prijs van bouwmaterialen, die de grootste financier, de regio, laag wilde houden. Of inhoudelijk, wanneer Louvre Parijs de vesting in Lens wilde gebruiken om wat meer te experimenteren. Dectot zag en ziet zichzelf niet als een scheidsrechter maar eerder als een bemiddelaar in dit verhaal. Zijn taak bestond (en bestaat) erin iedereen in de mate van het mogelijke tegemoet te komen. Ook in de communicatie tussen de architecten, de overheden én het museum personeel, speelde

Dit wil zeggen dat er optimaal gebruik gemaakt wordt van de omgeving: 'Het museum is gebouwd op een oude mijnsite. Er zit dus steenkool in de grond waardoor de grondtemperatuur vrij warm is (12°). Voor de klimatisatie van het gebouw kunnen we deze energie gebruiken. We hebben ook alle aarde hergebruikt die ter plaatse aanwezig was. Probleem daarbij is wel dat de grond 'dood' is door de intensieve mijnindustrie van weleer. Voor de aanleg van het park rondom het museum is dat momenteel nog vrij problematisch: de planten hebben moeite om te groeien en het is allemaal erg fragiel. Hiernaast doen we ook de klassieke dingen zoals het weren van pesticiden en het werken met compost.'

'Het museum is gebouwd op een oude mijnsite. Er zit dus steenkool in de grond waardoor de grondtemperatuur vrij warm is (12°). Voor de klimatisatie van het gebouw kunnen we deze energie gebruiken.'

de museumdirecteur deze rol. Dat was evenmin makkelijk omdat 'architecten immers de neiging hebben om hele mooie ruimtes te presenteren, maar die dan onvoldoende geschikt blijken te zijn om museumobjecten in te bewaren of te presenteren'.

- Xavier Dectot directeur Louvre Lens -

ECOLOGISCHE DUURZAAMHEID: LOUVRE LENS ALS 'PILOOT-GEBOUW'

Louvre Lens is volgens Dectot echt opgevat als een gebouw voor de 21ste eeuw waarbij ecologische duurzaamheid hoog in het vaandel staat. 'Met de bouw werd in 2009 gestart. In deze periode werd in Frankrijk een richtlijn gelanceerd over ecologisch duurzame architectuur. Er waren nog geen normen voor musea, maar met de bouw van Louvre Lens is er een norm gezet. Louvre Lens was dus in feite een 'pilot-gebouw'.

FOUTEN?

Hoewel er voor en na de bouwwerken aan zoveel mogelijk punten werd gedacht, was het niet mogelijk een foutloos parcours af te leggen. Dat is heel normaal, volgens Dectot, 'bij elk bouwproject, groot of klein, sluipen fouten in, dat is onvermijdelijk'.

Er zijn de 'jeugdfouten', zoals bijvoorbeeld wanneer blijkt dat het afwateringssysteem in het park niet goed werkt. Er zijn ook fouten in concept en uitvoering: 'Een architect heeft zich vergist in zijn berekeningen of een bedrijf is zijn afspraken niet nagekomen. Bijvoorbeeld, helemaal op het begin van de werken, was er een lek in één van de grote pijpen voor gebruikt water waardoor de helft van de toiletten niet functioneerde. Een probleem dat men gelukkig snel kon verhelpen'.

Maar soms zijn de fouten moeilijker om op te lossen. De Japanse architecten hebben onderschat hoeveel regenwater er in de regio Pas-de-Calais op korte tijd uit de lucht kan vallen. Als sterke regenval of een storm dreigt, moeten er steeds voorzorgsmaatregelen worden genomen zodat niet alles overstroomt. Dat verklaart overigens ook de aanwezigheid van de vele zandzakjes die over het hele parkterrein zijn terug te vinden.

Ook het park is problematisch. De landschapsarchitect staat erom bekend heel mooie landschappen te ontwerpen maar volgens Dectot zijn ze heel moeilijk in de praktijk te brengen. 'Bijvoorbeeld, er zijn zitbanken in het park. De architecte had het

idee dat mensen zouden leunen tegen opgehoogde graspartijen maar in deze regio is het steeds vochtig, dus dat is niet te doen. Dus wij moeten nu toch banken gaan voorzien.'

EVALUATIE BOUWPROCES

De oprichting van Louvre Lens is een 10-jarenplan geweest. Het heeft veel voeten in de aarde gehad maar Xavier Dectot is op het museografische en architecturale vlak heel tevreden. Vooral ook omdat de architectuur en de scenografie vrij sober zijn gehouden. Het museumteam kan heel dynamisch met de ruimtes werken en de kunstwerken er makkelijk binnen verplaatsen. Ook over de mogelijkheden om bezoekers te ontvangen, is de directeur erg tevreden. Een goede keuze van materialen heeft ervoor gezorgd dat er totaal geen geluidsoverlast is, ondanks de vele bezoekers. Uit het hele bouwproces leren we dat dit een spel van geven en nemen is waarbij het essentieel is dat iemand – in dit geval de directeur – het overzicht bewaart en bemiddelt waar nodig. ●

Olga Van Oost

Stafmedewerker Faro

Leon Smets

Stafmedewerker Faro

PROFIEL

Locatie
Rijksmuseum in Amsterdam
Datum
Geopend 13 April 2013
Glas
'Tru Vue' Optium Museum Acrylic®

ontspiegeld

anti-statisch

kraswerend

UV-beschermend

De mooiste collecties rekenen op Optium® Acrylic glas

Optium Acrylic glas is het resultaat van een jarenlange samenwerking met diverse musea. Het is de ideale oplossing voor het inlijsten van waardevolle kunstwerken en het maken van displays.

Optium combineert het beste van twee werelden: ontspiegeld, slagvast en veilig, anti-statisch en UV-werend acrylaat in één product. Een ideale combinatie van esthetiek en conservering. Het is geen toeval dat musea over heel de wereld rekenen op Optium voor het beschermen, conserveren en tentoonstellen van hun waardevolle kunstwerken. Optium - The Difference is Clear™.

Voor meer informatie of een proefpakket, kunt u contact opnemen met uw dichtstbijzijnde dealer:
Nederland: www.larsonjuhl.nl
België/Luxemburg: www.cami-nv.com

Optium®
Acrylic Glazing
TRU VUE
www.tru-vue.com

Tru Vue®, the Tru Vue logo, Optium®, Optium Acrylic® and Optium Museum Acrylic® are registered trademarks of Tru Vue, Inc, McCook, IL USA. © 2013 Copyright Tru Vue, Inc. All rights reserved.

Innosell
Storage & Hangingsystems bv

INNOSELL is sinds vele jaren toeleverancier van musea in Europa en is gespecialiseerd in kwalitatief hoogwaardige producten. Wij onderscheiden hierbij vier productgroepen:

Pack and move

Hieronder valt ons complete assortiment van zuurvrij verpakkingsmateriaal specifiek voor de musea (Museum Art Foam), transportverpakkingen, schilderijkasten, Musetra kratten, pallets en containers.

Store and save

Deze productgroep behelst een diversiteit aan schilderijrekken, kasten, stellingen, ladekasten en verrijdbare installaties voor in het depot om de kunstvoorwerpen verantwoord en veilig te bewaren. In combinatie hiermee kan men in de lades en op de legborden ons MAF schuim toepassen voor extra bescherming van deze kunstvoorwerpen.

Exhibit and share

Onder deze noemer valt ons Koreder Line schilderij ophangstelsysteem (Takiya) waarbij naast het kwalitatief hoogwaardige en uitgebreide assortiment ook klantspecifieke oplossingen worden aangeboden. Tevens vallen hulpmiddelen en inrichtingen zoals vitrines en tentoonstellingswanden onder deze productgroep.

Protect and preserve

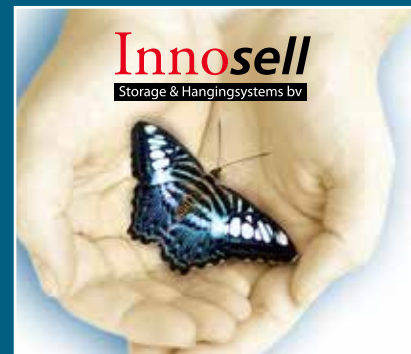
Bij verbouwingen en externe bouwwerkzaamheden leveren wij kennis en producten om kunstwerken te beschermen tegen zich voordoende risicovolle trillingen die schade aan de kunstvoorwerpen veroorzaken.

Museum Quality Products

UW COLLECTIE VERDIENT INNOSELL

Leverancier van depotinrichtingen, verpakkingsmateriaal, verpakkingsconcepten en ophangsystemen voor schilderijen.

BETROUWBAAR • KWALITEIT • SERVICE

MAF verpakkingsmateriaal

KOREDER LINE • MAF • MAGISTA

Takiya ophangsystemen voor schilderijen

Magista depotinrichtingen

Magista depotinrichtingen

Tel +31-(0)74-2664466, fax +31-(0)74-2660273,
info@innosell.com, www.innosell.com

Kolleksjesintrum Fryslân

Innovatief depotconcept voor vijf Friese erfgoedinstellingen

- Wilbert Helmus -
Tot 1 oktober 2013 Hoofd
collectie- en kennismanagement
Fries Museum

Vier Friese musea en het Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoar krijgen in 2016 een nieuw gemeenschappelijk depot: het Kolleksjesintrum Fryslân. De Provincie Friesland maakt hiervoor 7,4 miljoen euro vrij. Bij het formuleren van de eisen aan het depot is veel aandacht besteed aan het zo laag mogelijk houden van de investeringskosten en exploitatielasten. Het depot zal daarom volgens een Deens concept worden gebouwd en ingericht. Hiermee heeft Friesland in Nederland een primeur. Welke keuzes zijn er gemaakt en op welke manieren wordt de exploitatie laag gehouden?

KOLLEKSJESINTRUM FRYSLÂN

De directe aanleiding voor de realisering van een provinciaal depot is de opening van het nieuwe Fries Museum in het centrum van Leeuwarden. In de plannen voor dit nieuwe museumgebouw is bewust de keuze gemaakt om geen oppervlakte te reserveren voor depots en aanpalende werkruimten. Het was niet verantwoord om de schaarse (en dure) grond in het centrum van de stad te gebruiken voor opslag van een omvangrijke museumcollectie. Dit had wel tot gevolg dat een oplossing gevonden moest worden. In 2005 had het ICN de oude depots in het Fries Museum aan de Turfmarkt al afgekeurd. Ruimtegebrek, slecht klimaat en risicovolle logistiek waren de belangrijkste problemen. Maar niet alleen in het Fries Museum was de depotsituatie onvoldoende. In 2008 is een onderzoek uitgevoerd naar de omvang en kwaliteit van de depotruimte van alle Friese musea en Tresoar. Meer Friese musea bleken een tekort te hebben aan (kwalitatief goede) depotruimte. Een kwart van de interne en externe depots werd gekwalificeerd als matig of slecht. Onder regie van de Provincie Friesland is vervolgens een programma van eisen uitgewerkt dat uitgaat van een gemeenschappelijke opslag van de collecties van de provinciaal

gesubsidieerde erfgoedinstellingen. Het gaat om het Fries Museum, Fries Scheepvaartmuseum, Fries Landbouwmuseum, Natuurmuseum Fryslân en het Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoar. De Provincie heeft de overige Friese musea niet in het verdere project meegenomen, met name door financiële beperkingen. Overigens zal op het terrein ruimte gereserveerd zijn voor een mogelijke groei van het depot met circa 25%. Dit is nadrukkelijk onderdeel van het gebouwconcept waardoor op termijn meer collecties en musea aangesloten kunnen worden.

SAMENWERKING GEEFT MEERWAARDE

Het Kolleksjesintrum Fryslân is het resultaat van een intensieve zoektocht naar de meest optimale oplossing voor het depotprobleem. Met specialisten van het Rijksmuseum en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) zijn in verschillende workshops de aspecten van een gemeenschappelijk en duurzaam depot onderzocht. Het RCE bracht daarbij veel expertise in op het gebied van een energieneutraal en installatiearm depotconcept. Een groep van externe adviseurs is vervolgens ingehuurd om een businesscase uit

inzicht in de collectie Fryslân, wordt de overlap in collecties duidelijk en kan ontzamd worden. Daardoor is naar schatting 20% minder opslagcapaciteit nodig. Door de samenwerking wordt een schaalvergroting bereikt die een professionaliseringslag tot gevolg heeft. Kennis over het beheer van erfgoed uit de deelnemende instellingen wordt centraal ingezet. Voor externe gebruikers, bijvoorbeeld andere musea, erfgoedinstellingen, journalisten of onderzoekers, heeft een centraal depot meerwaarde. In plaats van afzonderlijke afspraken en het moeten bezoeken van meerdere instellingen, is er een plek waar de collectie toegankelijk gemaakt komt: het Kolleksjesintrum Fryslân. Vanuit dit centrale punt wordt het makkelijker om bruiklenen aan musea in de provincie en andere publieke instellingen te verzorgen.

TOEPASSING NIEUWE KLIMAATNORMEN

Het klimaat in het Kolleksjesintrum is gebaseerd op een model dat toegepast wordt in enkele depots in Denemarken.² Dit gaat uit van een gebouw met extreem zwaar geïsoleerde wanden en dak. De begane grondvloer is juist niet geïsoleerd en geeft de 'passieve aardwarmte' door. Het gebouw kent nauwelijks tot geen ventilatie en zal slechts spaarzaam verwarmd worden om een minimale temperatuur van 10 graden Celsius te bereiken. De temperatuur schommelt afhankelijk van het seizoen tussen 10 en 15 graden Celsius en heeft een relatieve luchtvochtigheid die een groot deel van het jaar rond 53% ligt (maximaal 60%). Deze schommeling levert geen mechanische schade aan de objecten op. In traditioneel ontworpen depots staan vaak complexe klimaatinstallaties die de ruimtes zomer en winter op een strakke temperatuur houden. Om deze machines te controleren worden weer andere installaties gebruikt. Dit levert een hoge energielast op, in deze tijd niet meer te verantwoorden. Verder is de kans op schade groot bij uitval van de installatie. Het klimaatconcept

levert een besparing op van maar liefst 80% op de energielasten en zo'n 50% in de gebouwexploitatie. Ook voor de manier van opbergen zijn nieuwe, bij deze tijd passende, oplossingen gekozen. Het merendeel van de voorwerpen wordt geplaatst in verrijdbare stellingen en rekken, vaak in dozen. Door toepassing van de bijgestelde klimaatnormen is het bijeenplaatsen van voorwerpen van hetzelfde materiaal niet meer noodzakelijk. Ook wordt optimaal gebruik gemaakt van de hoogte van ruimtes, stellingen kunnen tot aan het plafond reiken. Deze voor musea onconventionele manier van depotinrichting bespaart tot 40% aan oppervlakte en daardoor tot wel 15% aan investeringskosten. Met dit innovatieve depotconcept kwam de financiering van het Kolleksjesintrum binnen handbereik.

NIEUWBOUW VERSUS HERGEBRUIK

Duurzaamheid wordt al snel gekoppeld aan hergebruik van bestaande panden. In dit project is daar zorgvuldig naar gekeken. Uiteenlopende locaties zijn onderzocht en getoetst aan de uitgangspunten van het depotconcept. Zo is onder meer gekeken naar het leegstaande gevangeniscomplex de Blokhuispoort, oude panden van het Fries Museum, de melkpoederkelder van Friesland Campina, de kluis van de Nederlandse Bank in Drachten, de Koksmattenfabriek V.d. Schoot in Drachten en diverse leegstaande fabrieken in Leeuwarden-West. Om deze bestaande gebouwen aan te passen aan het programma van eisen waren aanmerkelijk hogere investeringen nodig. Soms

konden de locaties niet voldoen aan de bouwtechnische eisen, bijvoorbeeld vanwege de puntbelasting van de vloeren. Geen van de gebouwen was geschikt voor het huidige duurzame concept en de daarbij behorende lage exploitatielasten. Alle bestaande gebouwen zijn na onderzoek en toetsing helaas afgewezen. In dit geval is duurzaamheid dus niet identiek aan hergebruik van bestaande panden.

In de nieuwbouwvariant is sterk gelet op het gebruik van duurzame materialen die passen in de Cradle-to-Cradle filosofie en de uitgangspunten van bio-based bouwen. Herbruikbare materialen of hergebruikte materialen staan centraal. In het gebouw wordt gelet op waterbesparing, op de locatie is een scheiding tussen rioleringsstelsel en het afvoeren van regenwater.

ORGANISATIE

Uitgangspunt van het Kolleksjesintrum is een gemeenschappelijk en ongedeeld depot. Het is nooit de bedoeling geweest om een gebouw te maken met 5 verschillende compartimenten voor 5 verschillende collectie-eigenaren. Een gezamenlijk gebouw biedt de kans om de samenwerking sterk te intensiveren. Alle deelnemers zijn bereid om, met in achtneming van eventuele eigendomsbepalingen, taken en verantwoordelijkheden op het gebied van collectiebeheer, bruikleenverkeer, collectieregistratie te delen. Zo ontstaat een facilitaire dienst die de collectie Fryslân beheert en toegankelijk maakt. Op een natuurlijke manier levert dit

een meerwaarde op die verder gaat dan het samen bewaren van erfgoed. En dit alles leidt ertoe dat de collectie Fryslân beter rendeert en intensiever gebruikt wordt.

NAAR DE OPLEVERING IN 2016

De eerste stap die gezet wordt is de oprichting van een beheersstichting die de opdracht heeft om de bouw van het depot te realiseren. In deze stichting zijn de deelnemers vertegenwoordigd. Op dit moment worden afspraken gemaakt over de samenstelling van het bestuur, toetreding en uittreding tot het depot, verdeling van kosten en exploitatielasten en het afspreken van gemeenschappelijke procedures. De exacte locatie van het nieuwe depot zal komende weken bepaald worden. De bouw zal hoogstwaarschijnlijk als een turn-key project worden aanbesteed. De deelnemers zullen in de aanloop naar de inhuizing allemaal een ontzameltraject moeten doorlopen om de 20% collectieverkleining te realiseren. Ook zal de collectieregistratie (met name het standplaatsbeheer) op elkaar afgestemd moeten gaan worden. Voor de instellingen betekent dit de komende twee jaren een intensieve periode waarin het collectiemanagement een grote professionaliseringslag kan maken. ●

1 De externe adviseurs waren architectenbureau LEVS, technisch adviesbureau Galjema, Crown Fine Art en LBP Sight (adviesbureau op het gebied van bouw, ruimte en milieu).
2 Bezoekt zijn twee depots in Denemarken: het Konservationscentret og Fælles Museumsmagasin in Vejle en van de Sydvestjyske Museer in Ribe. Zie voor een toelichting op het klimaatconcept van deze depots: http://www.conservationphysics.org/musdes/solar_heated_museum_2012_v04.pdf

- Impressie kolleksjesintrum -

atento

algemene museum- en decorbouw

www.atentoatelier.be

Let there be LED

- Leon Smets -
Stafmedewerker Faro

Kiezen voor duurzaamheid is niet langer gelijk aan kiezen voor duur, integendeel: uw bedrijf kan er aanzienlijk mee besparen. Met dit argument wil de verlichtingsindustrie ons overtuigen om resoluut over te schakelen op LED-verlichting. Bovendien laat de wetgever ons nog weinig keuze. De klassieke gloeilamp is gebannen, en van halogeenlampen zullen vanaf 2016 enkel nog deze met energieklasse B op de markt verkrijgbaar zijn. Daarnaast rest er nog de spaarlamp of compacte fluorescentielamp, weliswaar met hoger rendement dan de gloeilamp, maar gevuld met kwikdamp en daardoor milieubelastend. Bovendien komt er ultraviolette straling tot stand, die in wit licht wordt omgezet door het fluorescentiepoeder in de lamp. Inzake stroomverbruik staat de energie-efficiëntie van de LED-technologie buiten kijf. Ter vergelijking: voor een lichtstroom van 400 lm (lichtrendement wordt uitgedrukt in lumen per watt) staat 6W bij led, 8W bij een spaarlamp en 40W bij een gloeilamp.

Toch heeft het even geduurd voor LED-lampen een volwaardig commercieel en technisch alternatief voor gloeilampen vormden. Een belangrijke norm is de kleurweergavekwaliteit van de lichtbron: vergeleken met de gloeilamp of halogeenlamp, de zogenaamde temperatuurstralers, die inzake kleurweergave als de 'perfecte' lichtbron doorgaan (100 Ra), hinkten de LED-lampen lange tijd achterop (hoge kwaliteit LED-lampen halen vandaag 90 tot 95 Ra). De eerste generaties straalden bovendien een koel, blauwig licht uit zoals bepaalde tl-lampen, terwijl over het algemeen het geliger, warmer licht van de gloeilamp in de musea wordt gerefereerd. De omzetting van LED naar een warmere kleurkwaliteit is mogelijk, maar zou toch nog een vermindering van energie-efficiëntie én meer opwarming tot gevolg hebben. Alhoewel dat laatste relatief is: enkel in gesloten vitrines kunnen LED-strips een geringe temperatuuroename veroorzaken; aan de achterzijde geven ze warmte af die moet kunnen afgevoerd worden via de profielen waarop ze gemonteerd zijn. Maar LED-lampen bevatten weinig infrarood en geen uv, wat een behoorlijk voordeel is voor het aanstralen van museumobjecten. Ze zijn er daarenboven in allerlei vormen op de markt: inbouw, lineair, spots enzovoort.

Vooruit dus, niet getalmd, denk ik dan. Maar wie vandaag resoluut voor LED kiest moet beseffen dat deze technologie met rasse schreden vooruit gaat. Daardoor is het niet uitgesloten dat wie thans zwaar investeert in een duurzaam systeem met oog op de lange termijn, het binnen enkele jaren wellicht al wenselijk zal achten zijn verlichtingssysteem behoorlijk te upgraden. De vraag is dus niet: LED of geen LED, maar: wanneer spring ik op

de rijdende trein van deze beloftevolle, energiebesparende technologie? Of: waarmee dien ik best rekening te houden bij mijn investering? Enkele vuistregels kunnen helpen bij het nemen van beslissingen. Zij zijn o.a. te vinden in de publicatie van James Druzik en Stefan Michalski, Guidelines for selecting Solid-State Lighting in Museums, uitgegeven door het Canadian Conservation Institute en het Getty Conservation Institute, in september 2011 (digitaal raadpleegbaar). Maar verlies niet uit het oog: besparingen vloeien niet uitsluitend voort uit het gekozen verlichtingstype. Ook een al of niet programmeerbare belichtingstijd, het nuttige gebruik van daglicht en andere facetten van belichtingsstrategie en verlichtingsregime kunnen hierin een rol spelen. Hieruit enkele tips:

- De meeste energiebesparing (en reductie van operationele kosten) bereikt u met de hoogste lichtopbrengst. 40 lm/watt mag het zeker zijn. Lager betekent aanzienlijk minder kostenbesparing.
- Wat de keuze van de kleurweergave-index betreft, ga voor een Ra waarde boven 90 voor het belichten van (kunst)objecten. Voor algemene ruimtelijke verlichting een Ra boven 80.
- Kleurtemperatuur: 2700 tot 2800 K (Kelvin) is een geschikte norm voor een vrij warm licht (ter vervanging van bv gloei- of halogeen lamp). 3000 K is wat kouder of witter. Best deze norm niet overstijgen voor het belichten van lichtgevoelig materiaal (wegens te hoge blauwwaarden in deze LEDs).
- Vraag aan de leverancier om lampen te mogen testen. De opgegeven waarden (Ra en K) kunnen in realiteit per lamp nogal verschillen.

- Wanneer een voorafgaande keuze van enkele types en merken van LED-lampen is gemaakt, voer dan testen uit:
  - o Test de kleurweergave, bijvoorbeeld op je eigen huid
  - o Doe een test met de aanbevolen dimmer en transformator
  - o Controleer of er geen flikkering optreedt in ongedimde en gedimde toestand
  - o Ledstrips moeten dimbaar kunnen zijn voor gebruik in vitrines. Controleer of er geen flikkering optreedt.
- Grote merken brengen hoge kwaliteit lampen op de markt maar ook minder kwaliteitsvolle. Ga niet uitsluitend op de naam verder. Kleine, gespecialiseerde bedrijven kunnen eveneens goede waren en diensten leveren.
- Geef niet te gauw toe wanneer de leverancier niet de juiste lamp kan leveren (stralingshoek; lumen; lampentype). Er is veel goed materiaal op de markt van andere fabrikanten dat aan uw wensen beter tegemoet kan komen.
- Kijk goed na wat onder de garantie valt
- Evalueer de lumen, lumen/Watt, stralingshoek
- Eerst goed zien voor je iets aanschaft: ga liefst twee of drie installaties bekijken voor je beslist.

Meer info: Agnes Brokerhof e.a., *Verlichting in musea en expositieruimten. Praktijkdocument*, uitgegeven door het ICN en de Nederlandse Stichting voor Verlichtingskunde, Amsterdam, 2008. Deze en andere documenten kan u digitaal raadplegen op de website http://vb.faronet.be/aflevering_licht_en_verlichting.pdf •

- Rijksmuseum Amsterdam. Foto Leon Smets -

DEPOTWIJZER.BE:

een duurzame digitale consulent voor de erfgoedsector

De vijf Vlaamse provincies en VGC-Vlaamse Gemeenschapscommissie van het Brussels gewest brachten binnen eenzelfde beleidskader mensen en middelen samen om een instrument te ontwikkelen voor regionale depotwerking. Het beleidskader is het cultureel erfgoeddecreet uit 2008 dat voorziet in de toekenning van werkingssubsidies voor een complementair cultureel-erfgoedbeleid, in het bijzonder voor een regionaal depotbeleid. Hierdoor kunnen VGC en Vlaamse provincies een regionale regierol opnemen. DEPOTWIJZER.be, hun gezamenlijke website, is een instrument dat het goed bewaren van erfgoed moet stimuleren. Sinds 8 november is de site online. Ze biedt een brede waaier aan informatie over preventieve conservatie,

of het nu over brand- of diefstal preventie gaat, over verpakken en handling, over rolkasten in het depot of het bouwen van een depot zelf. De website bestrijkt drie grote velden: de omgang met collecties; de bouw/inrichting van erfgoeddepots, en de exploitatie ervan. Bij de ontwikkeling van deze 'virtuele depotconsulent' werd de bestaande expertise aangesproken en gebundeld. Reeds voorhanden zijnde faciliteiten en (gemeenschappelijke) infrastructuur worden via deze weg opgesteld en aangeboden. De 'responsive design' van de achterliggende databank houdt rekening met toegang via alle mogelijke mobiele toestellen (Iphone, Ipad enz.). Papierverslindend afdrucken hoeft niet meer. Als kenniscluster of informatieknooppunt is het opgevat als een duurzaam instrument, dat tevens voor lesmateriaal kan benut worden bij vormingssessies.

Het duurzaamheidsprincipe inspireert

DEPOTWIJZER.be in zijn belangstelling voor het uitbouwen van depotnetwerken en de creatie van gemeenschappelijke depots. Een frisse aandacht voor efficiëntie in de depotexploitatie, in het bijzonder in het beheer van het erfgoed en de inzet van de werkrachten, bieden nieuwe perspectieven richting verdere professionalisering van het behoud en beheer. DEPOTWIJZER.be sensibiliseert voor betere, maar ook ecologisch minder vervuilen de en economisch minder dure depotgebouwen. Een kalender informeert over depotmateries, vorming en andere behoud-&-beheeractiviteiten. U kan zich ook inschrijven op de DEPOTWIJZER.be-nieuwsbrief voor de laatste nieuwtjes over depotwerking. Indien u suggesties, nieuwe informatie, goede voorbeelden of tips hebt, staat de DEPOTWIJZER.be-redactie open om uw bijdrage op te nemen. •

Frank Herman

Unieke ScanRobot zet boekcollecties eenvoudig en snel om naar eBook of ePub.

GMS digitaliseert voor nu en in de toekomst

ScanRobot 2.0 MDS

GMS heeft unieke ScanRobot voor het omzetten van boekcollecties naar dynamische publicatie.

Met de ScanRobot worden boeken volledig geautomatiseerd gescand op een constant hoge kwaliteit. Door de snelheid van 3.000 pagina's per uur kunnen o.a. historische collecties efficiënt worden omgezet in elk gewenst bestandsformaat als eBook of ePub. Zo digitaliseert GMS collecties voor nu en in de toekomst.

DIGITALISEREN ■ INDEXEREN ■ CONVERSIESLAGEN ■

GMS digitaliseert | Edisonweg 50d | 2952 AD Alblasserdam
 Telefoon: +31(0)78 69 31 300 | Fax: +31(0)78 69 31 123 | E-mail: info@gmsnl.com
www.gmsnl.com

GMS

»DIGITALISEERT

MOU en energie

Vorig jaar besliste de stad Oudenaarde haar stadsgebouwen door te lichten inzake energieverbruik en werden de verantwoordelijken aangespoord om verbetervoorstellen inzake rationeel energieverbruik in te dienen.

Aangezien het stadsmuseum MOU ondergebracht is in een beschermd 16de-eeuws stadhuis en in een 14de-eeuwse lakenhalle brengt dit beperkingen met zich mee. Daarnaast is het museum gehuisvest in het stadhuis met publieke ontvangstruimtes die allen een verschillend verwarmingssysteem bezitten. De verouderde verwarmings- en verlichtingssystemen zorgden ervoor dat er weinig opvolging was, maar ook de mentaliteit van de werknemer zorgde voor piekverbruiken.

In 2005 werd geopteerd voor een online telemetriesysteem van de firma REUS (Rational Energy Use & Solutions) dat gegevens van energiemeters, watermeters, calorimeters en temperatuursensoren verstuurt via dataloggers naar een centrale server. De energiestromen van water, gas en elektriciteit kunnen aldus gevisualiseerd worden, wat toelaat

om automatisch en via internet aan energieboekhouding te doen. Deze gegevens zijn online op te vragen en verschaffen een beter inzicht in het verbruikersprofiel.

Zo hebben wij de afgelopen jaren op deze manier abnormaal hoge energieverbruiken kunnen opsporen en dit kunnen corrigeren. Voordeel van een meetsysteem is dat men onmiddellijk kan reageren en actie ondernemen; tevens verhoogt het het energiebewustzijn. In maart 2013 schakelde MOU over op een installatie met een energievriendelijke sturing van de HVAC installatie. Dit is een installatie van ACS software ('Adaptive closed loop traffic control system') op pc. Het voordeel is dat men het systeem beheert van op bureel maar ook van op afstand.

De bestaande verlichting in de museumzalen en

in de vitrinekasten is herzien. De spots van 500 Watt werden vervangen door LEDs. In de wandtapijtenzaal geeft dit spectaculaire resultaten. De energiefactuur daalde hierdoor in twee jaar tijd met de helft. Uitgangspunt is om ook in de museumzalen de temperatuur van 21 naar 18 graden terug te brengen. De stad controleert en kijkt dus nauwgezet toe hetgeen ook leidt tot een blijvende sensibilisering van eigen personeel loont. Het onderbrengen van collecties in historische panden blijft een voortdurend zoeken naar een goed evenwicht tussen efficiënt en rationeel energieverbruik en de voorwaarden die gesteld worden inzake preventieve conservering. ●

Geertrui Van Kerkhoven
Conservator MOU

Een rode loper voor gewone mensen

'Op bezoek bij buurman Mondriaan', het langlopende stadsdelenproject van het Haags Gemeentemuseum, heeft al 70.000 wijkbewoners in het museum onthaald. Het stadsdelenproject is een actie van het Gemeentemuseum waarbij telkens de bewoners van één stadsdeel voor een half jaar toegang krijgen tot het museum. Daarbij wordt samengewerkt met winkeliers, welzijnswerkers, informele buurtmoeders en -vaders, caféhouders, kerk- en moskeebestuurders, bejaardenhuizen of sportverenigingen. Dit vanuit de gedachte dat het Gemeentemuseum, naast een instituut met een collectie en tentoonstellingsprogramma van internationale allure, ook een 'echt Haags' museum is dat de collectie van de Gemeente Den Haag beheert.

Wijkbewoners worden met op maat gemaakte activiteiten en workshops verwelkomd. Niet alleen tekenen, schilderen of boetseren met je

buurvrouw maar ook bijvoorbeeld graffiti spuiten voor jongeren, als het maar tot echte muurkunst leidt. De regelmatige culturele avondjes uit voor een stadsdeel brengen elke keer weer honderden buurtbewoners bij elkaar in het museum.

Veel wijkorganisaties organiseerden bussen vol met groepen voor een gezellig slotfeest waar 2500 bewoners op af kwamen.

Over het wijkproject is een boekje geschreven: 'Een rode loper voor gewone mensen'. Het Gemeentemuseum gaat door met de jaarlijkse avondopenstelling voor de buurten in samenwerking met tientallen ambassadeurs in de wijken. Daarnaast denkt het museum ook graag mee als het gaat om de culturele invulling van wijkfeesten of braderieën.

Voor meer informatie:
educatie@gemeentemuseum.nl ●

Van Idee tot tentoonstelling

van alle acties die nodig zijn voor het bedenken, voorbereiden, realiseren en evalueren van een tentoonstelling.

De auteurs richten zich in eerste instantie op mensen die geen professionele opleiding als tentoonstellingsmaker hebben (bijvoorbeeld leden van een heemkundige kring of oudheidkundige vereniging, medewerkers van kleine en middelgrote musea en archieven).

Het boek heeft niet de pretentie om een gedetailleerd en diepgaande studie te zijn over hoe tentoonstellingen worden opgebouwd. Het is wel praktisch, met een stappenplan waarin van A tot Z staat beschreven wat er allemaal bij komt kijken. Het boek kiest hierbij voor vier (logische) stappen: de start, de voorbereiding, de realisatie, en het opruimen en afsluiten.

Bij elke stap geeft het boek aan de hand van chronologische tussenstapjes een heleboel tips en handigheidjes mee die de niet doorgewinterde tentoonstellingsmaker goed van pas kunnen komen. Dat dit boek zijn doel niet voorbijschiet, dankt het aan de heldere schrijfstijl, de frisse vormgeving en de handige spiraalbinding: het is een doe-boek! De doelgroep zal het boekje echter nog het meest appreciëren voor de zeer praktische informatie die rekening houdt met de realiteit in een klein of middelgroot museum. Zo zijn praktische, concrete voorbeelden niet alleen verwoord, maar ook verbeeld. Tekst en beeld vullen elkaar mooi aan,

vaak voorzien van andere ludieke en inspirerende voorbeelden. Extra handige weetjes om mee aan de slag te gaan vindt de lezer telkens als 'TIP' vermeld.

Wat het boek nog aantrekkelijker zou maken, is een bredere bibliografie die nu te beperkt oogt voor wie naar verdiepende informatie op zoek wil. En de enkele voorbeelddocumenten die als bijlage zijn te vinden, kunnen nog worden aangevuld.

Al bij al geeft deze nieuwe uitgave wel een goed overzicht van wat er allemaal komt kijken bij het realiseren van een tentoonstelling. Het is een laagdrempelig boekje dat waarschijnlijk niet alleen de amateur-tentoonstellingsmakers zal kunnen bekoren, maar toch ook de geroutineerde tentoonstellingsmaker zal kunnen helpen omdat het alle stappen in het tentoonstellingsproces helder neerzet. ●

Dolly Verhoeven, Frederieke Jeletich en Liesbeth Tonckens, Van idee tot tentoonstelling Uitg. DeDoc uitgeverij Zutphen.

Het is verkrijgbaar bij de boekhandel (in Nederland) of rechtstreeks via www.vanideetotentoonstelling.nl

ISBN 987-90-78599-18-0. Verkoopprijs € 17,50.

Peggy Voesterzoons

LIVING GREEN

Een door de Europese Unie gesubsidieerd project, Living Green, heeft een overzichtelijke publicatie uitgebracht: Living Green Tips & Tricks voor duurzaam renoveren. Ontdek duurzame renovatietechnieken, getoetst in vijf gebouwen in Europa. Stichting CURnet nr. 249 ISBN 978-90-376-0535-8. De publicatie is te downloaden via http://urban.nl/files/nl-livinggreen_manual-a-v03.pdf.

- Huis de Witte Roos Active-Solar-Serreloggia -

Priatnov
consult & training

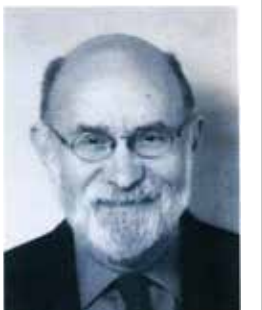
ervaring, verbeeldingskracht, praktijk

Priatnov biedt praktische hulp en advies

- . coaching, kort en bondig
- . kwaliteitszorg, ook voor kleine musea
- . beleidsplannen
- . een actief en creatief museum met weinig geld
- . vrijwilligersbeleid
- . vervanging ad interim
- . personeelbeleid

basnik@priatnov.nl

www.priatnov.nl

Priatnov is de onderneming van Kees Plaisier

OOST-VLAANDEREN
MIEKE VAN DOORSELAER
T (+32) 09 267 72 85
E mieke.van.doorselaer@oost-vlaanderen.be

WEST-VLAANDEREN
ELS DUMALIN
T (+32) 50 403444
E els.dumalin@west-vlaanderen.be

ANTWERPEN
FRANK HERMAN
T (+32) 03 240 64 29
E frank.herman@admin.provant.be

LIMBURG
ANNE MILKERS
T (+32) 011 23 75 80
E amilkers@limburg.be

VLAAMS-BRABANT
REBECCA SCHOETERS
T (+32) 016 26 76 19
E rebecca.schoeters@vlaamsbrabant.be

GRONINGEN
ROELI BROEKHUIS
Museumhuis Groningen
T (+31) 050 313 00 52
E r.broekhuis@museumhuisgroningen.nl

FRIESLAND
MIRJAM PRAGT
Museumfederatie Fryslân
T (+31) 058 213 91 85
E mpragt@museumfederatiefryslan.nl

DRENTHE
Drents Plateau
T (+31) 0592 30 59 34

OVERIJSSSEL
GIRBE BUIST
Adviesbureau Buist
T (+31) 06 51085948
E buistg@ziggo.nl

GELDERLAND
MARC WINGENS
Stichting Gelders Erfgoed,
T (+31) 0575 511 826
E m.wingens@gelderserfgoed.nl

FLEVOLAND
ANDRÉ GEURTS
Nieuw Land Erfgoedcentrum
T (+31) 0320 225 900
E a.geurts@nieuwlanderfgoed.nl

UTRECHT
MARIANNE DE RIJKE
Landschap Erfgoed Utrecht
T (+31) 030 22 19 782
E m.derijke@landschaperfgoedutrecht.nl

Museum peil

**VLAAMSE
GEMEENSCHAPSCOMMISSIE**
PEGGY VOESTERZOONS
T (+32) 02 563 05 58
E pegg.v.oesterzoons@vgc.be

**FARO, VLAAMS STEUNPUNT
VOOR CULTUREEL ERFGOED**
T (+32) 02 213 10 60
LEON SMETS
Consulent behoud en beheer
E leon.smets@faronet.be

HILDEGARDE VAN GENECHTEN
Consulent publiekswerking
E hildegarde.vangenechten@faronet.be

GRIET KOCKELKOREN
Consulent behoud en beheer
E griet.kockelkoren@faronet.be

OLGA VAN OOST
Stafmedewerker musea
E olga.vanoost@faronet.be

NOORD-HOLLAND
BIRGITTA FIJEN
Cultuurcompagnie
T (+31) 072 850 28 00
E birgittafijen@cultuurcompagnie.nl

ZUID-HOLLAND
JUDITH TEGELAERS
Stichting Erfgoedhuis Zuid-Holland
T (+31) 015 215 43 50
E tegelaers@erfgoedhuis-zh.nl

ZEELAND
LEO ADRIAANSE
Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland
T (+31) 0118 67 08 70
E lcm.adriaanse@sceez.nl

NOORD-BRABANT
ANNETTE GAALMAN
Erfgoed Brabant
T (+31) 073 615 6262
E annettegaalman@erfgoedbrabant.nl

LIMBURG
AGNES VUGTS
Huis voor de Kunsten Limburg
T (+31) 0475 39 92 74
E avugts@hklimburg.nl

**BUREAU LANDELIJK CONTACT
VAN MUSEUMCONSULENTEN**
Postbus 1325, 5200 BJ 's-Hertogenbosch
T (+31) 073 615 62 73
F (+31) 073 615 62 63
E lcm@erfgoedbrabant.nl
W www.museumconsulenten.nl

colofon

tekst nog aan te
passen

Museumpeil nummer 40 - najaar 2013
Museumpeil informeert museummedewerkers in Nederland en Vlaanderen over landelijke en provinciale ontwikkelingen in de museumsector vanuit een praktijkgericht perspectief. Museumpeil is een uitgave van de Stichting Landelijk Contact van Museumconsulenten in samenwerking met de bureaus van de provinciale museum-consulenten en FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Museumpeil verschijnt tweemaal per jaar en wordt verspreid onder de relaties van museumconsulenten en FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.

Redactie:
Elly Pouwels
Liesbeth Tonckens
Peggy Voesterzoons
Girbe Buist
Leon Smets
Jan Sparreboom (hoofdredacteur)

Redactieadres:
Bureau Landelijk Contact
van Museumconsulenten,
De Griffie Waterstraat 16, s-Hertogenbosch
Postbus 1325, 5200 BJ 's-Hertogenbosch
T (+31) 073 615 62 73
E LCM@erfgoedbrabant.nl

Abonnementen:
Een jaarabonnement kost € 22,50
Opgave voor Nederland
bij Museumfederatie Fryslân,
Turfmarkt 12B, 8911 KT Leeuwarden.
Voor België bij FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, Priemstraat 51, 1000 Brussel. Abonnementen lopen per kalenderjaar en dienen voor het einde van het jaar te worden opgezegd.

Losse nummers:
Losse nummers kosten € 12,50
(excl. verzendkosten)

Advertenties:
Reclazorg, Hengelo

Vormgeving:
Satelit Communications, Lier

Drukwerk:
Drukkerij Olijdam, Enschede

Oplage:
2400 exemplaren
ISSN 1381-1088

Foto omslag:
Tentoonstelling in de bibliotheek van het Van Abbemuseum
Eindhoven, 2012. Foto Peter Cox

© Museumpeil
Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie. De redactie aanvaardt geen aansprakelijkheid voor de schade, van welke aard ook, die het direct of indirect gevolg is van handelingen of beslissingen die gebaseerd zijn op informatie uit dit blad.

Grafiek Groep -
nog aan te leveren

Museum Plantin-Moretus

Vrijdagmarkt 22-23 te Antwerpen

- Guy Hutsebaut -
Typografische collectie en historisch monument

In het jaar 2007 lieten we zon- en UV-werende folie op de ramen van ons museum plaatsen door een gespecialiseerde firma: **A. Van Mol & Cie bvba** uit Harelbeke. (www.vanmol.be)
De gebruikte film is de hoogwaardige prestige film (PR70) van 3M. Deze film houdt tot 99.9% van de UV stralen tegen en tot 97% van het IR licht. De totale zonwering (onder een hoek van 60°) is ongeveer 59%.
Na al die jaren kunnen we vaststellen dat onze kunstwerken nog steeds goed beschermd zijn. Ook op de energiekosten besparen we dankzij deze folie. De door ons gekozen film PR70 heeft ook niets veranderd aan het uitzicht van ons gebouw.

Ultraviolet licht is de grootste veroorzaker van verkleuring en waardevermindering van vele materialen. De Raamfolies uit de reeks prestige blokkeren 99.9% van de schadelijke Uv-straling en vertraagt het vervagingsproces substantieel. Ze verlengen de levensduur van de kunstwerken en houden de kleuren levendig.

Ook de verduisterende rolgordijnen geplaatst door dezelfde firma bewijzen elke keer opnieuw hun nut.

A. Van Mol & Cie bvba, Stedestraat 38, 8530 Harelbeke, T (056) 71 67 02

www.vanmol.be Verschillende referenties over heel België.

